

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV
XO'JALIGI VAZIRLIGI
SAMARQAND QISHLOQ XO'JALIK INSTITUTI**

Veterinariya, zootexniya va qorako'lchilik fakulteti

5440100 – “Veterinariya” ta'lim yo'nalishi

XUJAMOV AZAMAT BAXRIDDINOVICH

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: ”CHETDAN OLIB KELINGAN MAHSULDOR SIGIRLARDA
GINEKOLOGIK KASALLIKLARNING SABABLARI, TASHXISI VA
DAVOLASH USULLARI”**

Ilmiy rahbar, dotsent _____ B.M.Eshburiev

**Veterinariya, zootexniya va
qorako'lchilik fakulteti dekani,
dotsent _____ H.B.Niyozov**

«_____» _____ 2015 yil

**Kafedra mudiri, dotsent
_____ B.M. Eshburiev**

«_____» _____ 2015 yil

SAMARQAND – 2015

M U N D A R I J A

1.	KIRISH	3
1.1.	Mavzuning dolzarbligi	13
1.2.	Ishning maqsadi va vazifalar	14
2.	ADABIYOT MA'LUMOTLARINING TAHLILI	15
2.1.	Chetdan olib kelingan mahsuldor sigirlarda ko'p uchraydigan ginekologik kasalliklar va ular oqibatidagi bepushtliklar.	15
2.2.	Chetdan olib kelingan mahsuldor sigirlarda ginekologik kasalliklarning sabablari, patogenezi, diagnostikasi va differensial diagnostikasi	27
2.3.	Chetdan keltirilgan sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash va oldini olish chora tadbirlari	33
3.	XUSUSIY TADQIQOTLAR	46
3.1.	Xo'jalikning iqtisodiy tavsifi	46
3.2.	Tadqiqotlar ob'ekti va uslublari	49
3.3.	Chetdan keltirilgan sigirlarda ginekologik kasalliklarini davolash bo'yicha tajribalar natijalari	51
3.3.1.	Sigirlarni oziqlantirishining tahlili.	51
3.3.2.	Sigirlarni klinik, gematologik va ginekologik tekshirish natijalari ...	53
3.3.3.	Ishning iqtisodiy samaradorligi	56
4.	VETERINARIYA ISHINI TASHKILLASHTIRISH VA IQTISODI	59
5.	HAYOT FAOLIYATI HAVFSIZLIGI	67
6.	FUQAROLAR MUDOFAASI	68
7.	XULOSALAR	70
8.	AMALIY TAVSIYALAR.	70
9.	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	71

KIRISH

Aholining chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talabini yanada yaxshiroq qondirish Davlatimiz agrar siyosatining asosiy jabhalaridan biri hisoblanadi. Respublikamiz Prezidentining qator farmonlari va vazirlar mahkamasining qarorlarida aholining chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish iqtisodiy hamda siyosiy masala deb ta'kidlanadi.

Davlatimiz Prezidenti I.A.Karimov o'zining bir qancha asarlarida, shu jumladan, "Dehqonchilik taraqqiyoti farovonlik manbai" (1997) "Qishloq istiqboli – yurt istiqboli" (1996), "Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish dasturi" (1998), "Yuksak malakali mutaxassislar taraqqiyot omili" (1995), "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz" (2000) kabi asarlarida xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblangan chorvachilikni rivojlantirish, bu sohada ham rivojlangan davlatlar darajasiga erishish yo'llari batafsil ko'rsatib bergan.

Shu bois mustaqilligimizning birinchi kunlaridan boshlaboq Respublikamiz rahbarlari qishloq xo'jaligini isloh qilishga jiddiy e'tibor berganlar, jumladan, "Er to'g'risida", "Ijara to'g'risida", "Dehqon xo'jaliklari to'g'risida"gi va boshqa bir qancha qonun va hujjatlar, Davlatimiz Prezidentining farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari ko'p tarmoqli iqtisodiyotni shakllantirish, tadbirkorlikni, fermer xo'jaliklari va shaxsiy yordamchi va dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratdi. Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishning ijtimoiy tarkibi tubdan o'zgardi va nodavlat tarmoqning ulushi 98 % ga etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollari ko'paytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ № 308- (2006 yil. 23 mart) va 2008 yil 21 - apreldagi "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollar ko'paytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ № 842-qarorida shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarini rivojlantirish izchil amalga oshirib borilayotganligi, aholiga qo'shimcha erlar berilayotganligi,

shuningdek, ularga davlat tomonidan tizimli yordam ko'rsatilib kelinayotganligi, shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishga, ichki iste'mol bozorini chorvachilik mahsulotlari bilan to'ldirishga imkoniyat yaratilayotganligi ta'kidlanib, ayni paytda shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida zotdor va sermahsul chorva mollari sonini ko'paytirish, zooveterinariya va boshqa servis xizmatlari ko'rsatishni yaxshilash ko'zda tutilgan.

Prezident I.A.Karimovning "Yuksak manaviyat engilmas kuch" asarida takidlashicha, biz o'z taqdirimizni o'z qulimizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib shu bilan birga taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday oliyjanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va hayotni birga etayotganimiz bu yo'lda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olgani bunday imkoniyatlarning barchasini aynan mustaqillik berganini bugun hammamiz anglaymiz.

Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etishimiz kerak. Bu borada manaviy tarbiya masalasi shak shubxasiz beqiyos ahamiyat kasb etadi. Biz bu masalada xushyorlik va sezgirligimizni, qatiyat va masuliyatimizni yo'qotgan, bu uta muxim uz xoliga, uzboshimchalikka tashlab quyadigan bo'lsak muqaddas qadriyatlarimizga yog'rilgan va ulardan oziqlangan ananalarimizdan – ayrilib, oxir oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yulidan chetga chiqib qolishimiz mumkin. "O'z tarixini bilmagan, kechagi kunini unitgan millatningkelajagi yuq. Ma'lumki o'tgan davr mobaynida eski tuzimdan meros bo'lib qolgan millatga el-yurtimizga nisbatan kamsitish va millat manfatlarimizni mensimaslik holotlariga barham berish, kuhna qadriyatlarimiz,- dinu diyonatimizni tiklash xayotimizda tarixiy adolatni qoror toptrish, yangi jamiyat qurish yulida xalqimizning manaviy yuksalishini o'z oldimizga qo'ygan oliyjanob maqsadlarimizga etishishda xal qiluvchi mezon deb qarash va shu asosida ish olib borish biz uchun doimo ustuvor vosita bo'lib kelganini va bugun

xam etiborimiz markazida turganini takidlash lozim” deb ushbu hujjatning vazifalarini belgilaydi Prezidentimiz.

Manaviyatni tushinish anglash uchun avvalo insonni tushinish anglash kerak. Bu borada manaviy meros, madaniy boyliklar kuxna tarixiy yodgorliklar eng muxim omillardan biri bo’lib xizmat qiladi. Xalq og’zaki ijodi muqaddas dinimiz ilmiy ijodiy nashriyotlar oilaning o’rni va siri, mahallaning roli tavsifi, talim tarbiya tizimining manaviy tarbiyadagi o’rniga mukammal baxo berib o’tilgan. Shuningdek kitobda Xorazmiy, Farg’oniy, Beruniy, Ibin Sino, Zamaxshariy, Amur Temur, Mirzo Ulug’bek, Alisher Navoiy, Bexbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Ovloniy, Isoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulxamid Cho’lpon, Usmon Nosir, Qori Niyoziy, Toshmuxammad Sarimsoqov, Xabib Abdullaev, Sadiy Iskandariy, Said Sirojiddinov, Obid Siddiqov, Sobir Yunusov, Yaxyo G’ulomov, Buriboy Axmedov, Oybek, G’afur G’ulom, Abdulla Qahhor, Said Axmad, Ozod Sharafiddinov, Lutfixonim Sarimsaqova, Xalima Nasirova, Olim Xujaev, Razzoq Xamroevlarning xalqimiz manaviyatiga qo’shgan hissalariga aytarlicha baho berilgan. O’zbek xalqining madaniy obidalarini sifatida kitobda Samarqanddagi registon maydoni, Toshkentdagi ezgulik arkasi, Toshkentdagi Amur Temur haykali, Samarqanddagi Amir Temur xaykali, Samarqanddagi Imom Buxoriy majmuasi, Toshkentdagi mustaqillik va ezgulik manomenti, Toshkentdagi Shaxidlar xotirasi yodgorlik majmuasi, Toshkentdagi matomsaroy, ona manomenti, Toshkentdagi Alisher Navoiy xaykali, Buxorodagi Boxovuddin Naqshbandiy ziyoratgoxi, Farg’onadagi Axmat Farg’oniy xaykali, Termizdagi alpomish yodgorligi, Marg’ilonidagi Burxoniddin Marg’iloniy yodgorligi, Urganchdagi Jaloliddin Manguberdi xaykali, Samarqanddagi Shoxi-zinda maqbarasi, Nukusdagi Qoraqalpog’iston sanat muzeyi, Samarqanddagi Ulug’bek rasadxonasi, Urganchdagi Avesto yodgorligi, Andijondagi Bobur xaykali, Namangandagi Tinchlik otellasi, Qarshidagi El-yurt tayanchi monumenti, Toshkent shaxridagi Xazrati imom masjidi saqlangan. Muxamad ustun qurg’oni Toshkentdagi bolalar istiroxat markazi, Toshkentdagi O’zbekiston Davlat konservatoriyasi, Toshkentdagi “yoshlik” talabalar shaxarchasidagi ma’naviyat va

ma'rifat markazi, Toshkentdagi tasviriyy sanat galeriyasi, O'zbek milliy akademik drama teatrining rassomlari keltirgan va ushbu obidalarining manaviy xayoti yuksak darajada belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" kitobi 2011-yilning avgust oyida Mamlakatimiz mustaqilligining 20 yillik bayrami arafasida "O'zbekiston" nashriyot matbuot ijodi yo'li tomonidan nashir qilindi.

Kitobning asosiy qismidan Prezident I.A.Karimovning 1989- yilning 24-iyunidan, 1992- yilning 4-yanvariga qadar ya'ni uning Respublikamiz raxbari sifatidagi faoliyatining birinchi kunidan mamlakatimiz istiqloлга erishgandan so'ng umumxalq saylovi asosida mustaqil O'zbekiston Prezidenti etib saylanishi va o'z vazifasini bajarishga kirishish sanasigacha bo'lgan davrda so'zlagan nutqlari, maruzalari, maqola va intervyulari, yurtboshimiz tomonidan imzolagan farmon va qonunlar o'rin olgan.

Kitobdan joy olgan barcha chiqishlari chuqur amaliy va pragmatik ruxi usha davrga xos bo'lgan kommunistik ritorika, balantparvozlik va safсатаbozlikdan mutloqo xoli ekani bilan alohida etiborni tortadi. Muallif o'zining har bir fikri va so'zini aniq dalil va raqamlar, mantiqiy xulosalar bilan asoslab berdi. Hayotiy faktorlar uning o'tkir muloxazalari, ehtirosli kechinmalari, teran mushohadalari eng muhim manaviy jasorati mushtarak bo'lib, usha paytdagi so'z bilan ifoda etib bo'lmaydigan o'ta qaltis va murakkab siyosiy ijtimoiy xolatlarni kitobxon butun ziddiyat va qarama-qarshiligi bilan yaqqol namoyon etadi.

Buni quyidagi misolda yaqqol ko'rish mumkin. "Biz Respublikamizda 1500 ta yirik ishlab chiqarish birlashmasi va korxonasi ishlab turgani hamda rivalyusiyadan avval 1 yil davomida hosil qilingan miqdordagi elektr energiya hozir 4 kunda ishlab chiqarilayotgani xamisha faxrlanib gapirar edik. Biz gaz qozib olish soxasida mamalakatda 4- o'rinda turibmiz. Qishloq xo'jaligimiz mamlakatdagi paxtaning 3dan 2 qismini qorako'l terisining 3 dan 1 qisminidan ko'prog'ini, pillaning 60% dan ko'prog'ini, ko'p miqdordagi kanop, meva, uzum, sabzavot va poliz mahsulotlarini etishtirib bermoqda.

Ming kishi hisobiga to'g'ri keladigan talabalar soni jixatidan O'zbekiston ko'pgina rivojlangan mamalatlardan oldinda turibdi.

Bu xulosani mutabar minbarlardan turib, disertasiyalarda, raportlarda va ma'lumotlarda ko'p takrorlangan. Xush bu gaplarning zaminida qanday ma'no bor? Iqtisodiyotimiz bir yoqlama tarzda, faqat xom ashyo etishtirish xoliga tushib qolganini va kompleks rivojlanish yo'lida, aholi extiyojlarini qondrishga o'tkazilmaganini qayt etishga to'g'ri keladi. Sanoatda tayyor mahsulotning ulishi bor-yug'i 50% ni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotining 80% dan ko'prog'i mutlaqo qayta ishlanmasdan, Respublika tashqarisiga chiqarilmoqda. Respublikadan olib ketilayotgan mahsulotlarning 3 dan 2 qismi xom ashyo, materiallar va chala tayorlangan materiallar ekanligining o'zi ijtimoiy ishlab chiqarish tuzilishidagi chuqur nomutonositliklardan darak beradi. Respublikaga keltirilayotgan tovarlarning 60% esa mashinalar, asbob uskunalar, engil sanoat va oziq ovqat sanoati mahsulotlaridir.

2011-yil avgust oyida O'zbekiston telivedeniyasi orqali namoyish etilgan "Mustaqillik ostonasida yoki shuralarning sungi talvasasi" filimidan o'rin olgan tarixiy lavhalar, taniqli olimlar, ekspert va taxlilchilarning 1989-1992 yillardagi suronli voqealar haqidagi fikrlar "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" kitobida tilga olingan masalalari tarixiy ijtimoiy, siyosiy jixattan to'ldirib, ularing ahamiyatini yanada oshiradi. Kitobxon tasavvurlarini yanada kengaytrishga xizmat qiladi.

Bizning yurtimiz tarixida ham ulug' yo'lboshchilar tarixiy vaziyat taqozasi bilan maydonga chiqib xalqimizni yovuz bosqinchilar zulmidan ozod etgan, uning shani va g'ururi, insoniy huquqlarini qayta tiklagan. Bu haqida gapirganda Soxibquron Amir Temir bobomiz o'n to'rtinchi asrda turkiston zaminini mug'illar zulmidan ozod etib ana shunday buyuk missiyani ado etganini hamisha esga olamiz. XX- asring 90- yillariga kelib esa Prezident I.A.Karimov ana shunday o'ta og'ir va masuliyatli vazifasni o'z zimmasiga oldi. Buni "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" kitobidagi har bir nutuq va maruza, tarixiy hujjat tasdiqlaydi. Kitobdagi birinchi material - 1989-yil 24- iyunda Respublika raxbari sifatida ish

boshlaganining ikkinchi kuni O'zbekiston Ministrlar sovetida bo'lib o'tgan Farg'ona vodiysi oblastlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishga bag'ishlangan kengashda so'zlagan nutuqlaridayoq Islom Karimovning haqiqiy yo'l boshchilarga xos fazilatlari yorqin namoyon bo'ladi. Avvola tang axvolga beparvo qolmaydi, chunki uning qalbi, yuragi, dardi xalq bilan, O'zbekiston dardi bilan yonadi. Uning Respublikaning yangi raxbari sifatida aytgan quyidagi dastlabki so'zlari shunchaki so'z emas balki qat'iy talab bo'lib yangraydi. U faqat va faqat Respublika manfaatini, mavjud ahvolni ijobiy tomonga o'zgartirishni rahbar faoliyatidagi asosiy mezon deb biladi va boshqalardan ham shuni talab qiladi. "Ishga bo'lgan, o'zimizga topshirilgan vazifaga nisbatan munosabatini, dunyoqarashlarimizni va umuman, masuliyatimizni o'zgartiraolsakkina ishlarimiz yo'lga tushib ketadi. Aks holda vaziyatni izdan chiqarishga intiladigan kuchlar yo meni chetga surib quyadi yo juda ko'p xabarlarini o'zgartirishga to'g'ri keladi.

Xolbuki I.Karimovga qadar Respublikamizni boshqargan rahbarlar faoliyatida o'z xalqini emas balki faqat mustabiq markazining idorasi uning manfaatlari bosh mezon bo'lib kelgan edi. Shuing uchun ham ular o'zicha mustaqil hech qanday ish qilolmas, boshqalaridan ham ishni talab qilishga ularda qat'iyatetishmas edi. Buni kitobdan urin olgan quydagi fikir va dalillar isbotlaydi.

O'zbekistonda 1700 ta maktab avariya xolatida edi. Axoli jon boshiga hisoblaganda daromad 75 so'mdan oshmaydigan 8 mln 800 mingga yaqin odam Respublika aholisining 45% i qashshoqlikda kun kechirar edi. O'zimizda etishtirilgan paxta xom-ashyosining aksariyati chetga tashib ketilib, xalq iste'molini qondirish uchun tashqaridan har yili 8-9 mlrd so'mga yaqin tayyor mahsulot olib kelingan. Ya'ni yurtimizda shunchalik boy xom ashyo resurslari bo'lishiga qaramasdan ulardan deyarli tayyor oziq mahsulot ishlab chiqarilmagan.

Yurtboshimizning asosiy iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, sohalariga – O'zbekiston hayotining deyarli barcha jabhalariga bog'liq kuzatishlar asosida bo'lishi va ularning echimini aniq ko'rsatib berishi uning qalbida islohat g'oyalari, mustaqillik g'oyasi uzoq yillar davomida shakllanib borganini ko'rsatadi. Shu manoda "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" kitobi yaqin

tariximizning eng murakkab va tahlikali davri bo'lgan istiqlool arafasida yurtimizda hukm surgan o'ta og'ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni haqqoniy tasvirlab beradigan ishonchli manbadir.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 23- martdagi "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarni ko'paytirishni rag'batlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ-308, 2008 yil 21 - apreldagi "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollar ko'paytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-842 qarori Respublikamizda chorvachilikni xususiy mulkchilik asosida jadal rivojlantirish va rentabelli sohalardan biriga aylantirish, aholi turmush darajasini oshirish, ichki bozorni go'sht, sut kabi hayotiy muhim oziq-ovqat maxsulotlari bilan barqaror to'ldirishning muhim omili sifatida rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Toshkentda 2012 yil 16-17 fevral kunlari **"Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash - mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti"** mavzuida xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi. Xalqaro anjumanda o'nlab mamlakatlardan yuzlab mutaxassislar va ekspertlar ishtirok etdi. Xalqaro konferensiyaning ochilish marosimida Prezident Islom Karimov "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash - mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzusida nutq so'zlab, *"Sir emaski, bu mavzu biz boshimizdan kechirayotgan hozirgi kunlarda, dunyodagi deyarli mutlaq ko'pchilik davlatlar 2008 yilda boshlangan, global miqyosdagi yangi resessiya to'lqinlarini keltirib chiqarish xavfini tug'dirayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy ta'siri ostida qolib kelayotgan bir paytda alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi.*

Mamlakatimizda 1500 dan ortiq yangi kasb-hunar kolleji va akademik lisey barpo etildi. Siz, konferensiya qatnashchilarining ko'pchiligi ushbu bilim maskanlari bilan tanishar ekansiz, ular o'z me'moriy qiyofasi va texnik ta'minotiga ko'ra eng yaxshi oliy o'quv yurtlaridan aslo qolishmasligiga ishonch

hosil qilishingiz mumkin. Kasb-hunar kollejlaridagi zamonaviy o'quv-laboratoriya, kompyuter va ishlab chiqarish asbob-uskunalar o'quvchilar uchun umumiy fanlar bo'yicha nafaqat to'liq bilimlar hajmini egallash, ayni vaqtda ushbu o'quv yurtlaridagi zamonaviy texnika va texnologiyalarni o'zlashtirish imkonini ham beradi.

Biz ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat keng bilim va professional ko'nikmalarni egallashi, ayni paytda chet mamlakatlardagi tengdoshlari bilan faol mulohaza qilish, bugungi dunyoda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalar, yangilik va o'zgarishlardan atroflicha xabardor bo'lish, jahondagi ulkan intellektual boylikni egallashning eng muhim sharti hisoblangan xorijiy tillarni ham chuqur o'rganishlari uchun katta ahamiyat bermoqdamiz.

Hozirgi kunda yurtimizdagi barcha ta'lim, fan, madaniyat va ma'rifat muassasalari Ta'lim portali va internetga ulangan. Bu esa ta'lim jarayoniga masofadan turib o'qitish usullarini, o'quvchi yoshlar uchun axborot-kommunikasiya xizmatlarining keng majmuini joriy etish imkonini bermoqda.

Ta'lim jarayonini isloh etish va mehnat bozorida talab qilinadigan yuqori malakali kadrlar tayyorlashda oliy o'quv yurtlari muhim o'rin egallamoqda. O'tgan davr mobaynida ularning soni ikki barobar ortdi va bugungi kunda mamlakatimizdagi 59 ta universitet va oliy o'quv yurtida 230 mingdan ziyod talaba ta'lim olmoqda.

O'zbekistonda Vestminster universiteti, Singapur menejmentni rivojlantirish instituti, Turin politexnika universiteti, Rossiya neft va gaz universiteti, Moskva davlat universiteti, Rossiya iqtisodiyot universiteti kabi yuksak xalqaro obro'-e'tibor va chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lgan Evropa va Osiyoning etakchi oliy o'quv yurtlarining filiallari tashkil etildi va muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu oliy o'quv yurtlarida mashinasozlik, neft-gaz ishi, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va biznes boshqaruvi, moliyaviy menejment, tijorat huquqi kabi mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan mutaxassisliklar bo'yicha bakalavr va magistrlar tayyorlanmoqda va ularning bitiruvchilari butun dunyoda tan olinadigan diplomlarga ega bo'lmoqda.

O'zbekiston Milliy universiteti va Fanlar akademiyasi tomonidan Buyuk Britaniyaning etakchi oliy o'quv yurti - Kembrij universiteti bilan hamkorlikda 2012 yilda Yuksak texnologiyalar o'quv-tajriba markazi tashkil etilmoqda. Markazning asosiy vazifasi - iqtidorli talabalar, aspirant va yosh olimlarni kimyo, fizika, biologiya, biokimyo, biofizika, geologiya va geodeziya sohalarida amaliy innovasion ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda ilmiy ishlanmalarni amalga oshirishning zamonaviy metodlariga o'rgatishdan iborat. Markazni eng zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta'minlash ko'zda tutilmoqda, u erda Kembrij universitetining olim va mutaxassislari konkret yo'nalishdagi tadqiqot ishlarini amalga oshirish jarayonida yosh olimlarni tayyorlab boradi" deb ta'kidlagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 17 yanvardagi majlisidagi **“2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi”** nomli ma'ruzasida qayd etilgan qoida, xulosa va ko'rsatmalar, belgilab berilgan 2014 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturining eng muhim yo'nalishlari va 6 ta ustuvor vazifalari vazirlik va tizimdagi barcha korxona, tashkilot hamda muassasalar faoliyatida dasturilamal sifatida qabul qilinib, qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, sohaning barcha tarmoqlarini modernizasiya qilish, er-suv resurslaridan samarali foydalanish, zamonaviy resurtejamkor agrotexnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va mahsulot tannarxini pasaytirish, mehnat unumdorligini oshirishni rag'batlantirish hamda shartnomaviy-iqtisodiy munosabatlarni yanada takomillashtirishni ta'minlaydigan chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida hisobot davrida quyidagi ko'rsatkichlarga erishildi.

2014 yilning yakunlari chorvachilikda ham yuqori ko'rsatkichlarga erishilganligini ko'rsatadi. Shuningdek, hisobot davrida 1330 ta (101%) fermer xo'jaligida (33616 bosh, 96%) qoramolchilik yo'nalishidagi, 834 ta (104%) fermer xo'jaligida (2,6 mln bosh, 105%) parrandachilik yo'nalishidagi, 609 ta (100%) fermer xo'jaligida baliqchilik yo'nalishidagi va 762 ta (101%) fermer xo'jaligida

asalarichilik (21,4 mingta asalari uyalari, 102%) yo'nalishidagi, 29 ta (97%) fermer xo'jaligida go'shtni qayta ishlash, 79 ta fermer xo'jaligida sutni qayta ishlash va 58 ta fermer xo'jaligida meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash, 5 ta fermer xo'jaligida qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash, 17 ta fermer xo'jaligida muzlatgichli omborxonalar hamda 4418 ta fermer xo'jaligida servis xizmati ko'rsatishni tashkil etish yo'nalishidagi loyihalar amalga oshirildi.

Ushbu loyihalarni amalga oshirish uchun jami 549,8 mlrd. so'm shundan, 144,97 mlrd so'm bank kreditlari va 404,84 mlrd so'm (103,2%) fermer xo'jaliklarining o'z mablag'lari yo'naltirildi. Amalga oshirilgan loyihalar natijasida qishloq joylarda 75,9 mingta (101,2%) yangi ish o'rinlari yaratildi.

Umuman olganda, bugungi kunda fermer xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirish hamda ular tomonidan shartnomaviy majburiyatlarini bajarishga bo'lgan mas'uliyati va javobgarligini oshirish bilan bog'liq tadbirlar davom ettirilmoqda.

Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollari sonini ko'paytirishni rag'batlantirish, servis xizmatlari tarmog'ini tashkil etishga doir chora-tadbirlar dasturining amalga oshirilishi natijasida chorvachilikni rivojlantirishda ijobiy siljishlar qayd etilmoqda.

Amalga oshirilayotgan tadbirlar natijasida barcha toifadagi xo'jaliklarda qoramollar bosh soni 10 mln. 994,6 ming boshni (2013 yilga nisbatan 103,7%), shundan sigirlar 4 mln 84,8 ming boshni (101,6%), qo'y va echkilar 18 mln. 447,4 ming boshni (104,1%), parrandalar 56 mln. 195,0 ming boshni (107,4%) tashkil etdi.

Shuningdek, 2014 yilda 1 mln. 906,5 ming tonna (2013 yilga nisbatan 106,7%) tirik vaznda go'sht, 8 mln 432,8 ming tonna (107,0%) sut, 4 mlrd. 949,9 mln. dona (113,0 foiz) tuxum, 46,5 ming tonna (122,0%) baliq, 8,7 ming tonna (121,3%) asal ishlab chiqarildi.

Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2014 yil uchun tasdiqlangan dasturlar ijrosi yuzasidan shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklaridagi chorva mollariga

2613 ta (2013 yilda 2591 ta) zooveterinariya punktlari tomonidan 11 mlrd. 494,6 mln. so'mdan ortiq zooveterinariya servis xizmatlari ko'rsatildi.

Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklaridagi chorva mollari naslini yaxshilash maqsadida 2014 yilda 2 mln 106 ming boshdan ortiq sigir va urg'ochi tanalar sun'iy urug'lantiriladi.

Sun'iy urug'lantirishni amalga oshirish maqsadida mahalliy sharoitda naslli buqalarning muzlatilgan urug'larini qadoqlash tashkil etilgan bo'lib, joylarga 2,6 mln. dozadan ortiq (2013 yilga nisbatan 104,0 foiz) naslli buqalarning urug'i etkazib berildi.

Respublikada faoliyat yuritayotgan 410 ta qoramolchilik naslchilik xo'jaliklarida 7,8 ming bosh naslli mollar tayyorlanib auksionlarda sotish tashkil etildi.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 6 sentyabrdagi 01-03-15-25-sonli, 2014 yil 4 apreldagi EDO-03-13-10-sonli yig'ilish bayonlari bilan tasdiqlangan dasturlarga asosan 2014 yilda qoramolchilik bo'yicha yangidan 2262 ta loyihalar tashkil etildi va bu loyihalar uchun tijorat banklaridan 212 mlrd. 287 mln. so'm kredit mablag'lari ajratildi. Yangi loyihalar hisobiga qo'shimcha 8,2 mingga ishchi o'rinlari yaratildi.

1.1.Mavzuning dolzarbligi. Qoramollar zotini yaxshilash va mahsuldorligini oshirish muammolarini samarali hal etishga katta to'sqinlik qilayotgan kasalliklar orasida mahsuldor sigirlarning metritlar, tug'ruqdan keyingi falaj, yo'ldoshni ushlanib qolishi, bachadonni chiqishi, tug'ishdan keyingi infeksiyalar kabi ginekologik kasalliklari asosiy o'rinni egallaydi.

Adabiyot ma'lumotlarining tahlili va shaxsiy kuzatishlardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, Respublikamizning chorvachilik fermer xo'jaliklarida sigirlar orasida ginekologik kasalliklar oqibatidagi bepushtliklarning keng tarqalganligiga qaramasdan, kasalliklarning sabablari, chorvachilikni yuritishning o'zgarishi bilan bog'liqligi, barvaqt diagnostika qilish, davolash va guruh usulida profilaktika qilish chora-tadbirlari to'liq ishlab chiqilmagan.

Chetdan olib kelingan mahsuldor sigirlarda ginekologik kasalliklarni ko'p qayd etilishi oqibatida hayvonlar mahsuldorligining keskin pasayishi, ona hayvonlar reproduktiv xususiyatlarining yomonlashishi, qisir qolishi hamda ulardan nimjon va hayotchanligi past bo'lgan bola tug'ilishi hisobiga fermer xo'jaliklari katta iqtisodiy zarar ko'rmoqda.

Shuning uchun mahsuldor sigirlarda ginekologik kasalliklarning sabablari, tashxisi va oldini olish usullari, kasalliklarning kechish xususiyatlari hamda oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish veterinariya amaliyotida dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

1.2.Ishning maqsadi va vazifalar. Respublikamizning chorvachilik fermer xo'jaliklari sharoitida chetdan olib kelingan mahsuldor sigirlarda ginekologik kasalliklarning sabablari, tashxisi va oldini olish usullari, kasalliklarning kechish xususiyatlari hamda oldini olish chora-tadbirlari ishlab chiqish ishning maqsadini tashkil etadi.

Shu maqsadda quyidagi muammolarni o'rganishni oldimizga maqsad qilib qo'ydik:

- qoramolchilik fermer xo'jaliklari sharoitida chetdan keltirilgan sigirlar orasida ginekologik kasalliklarning tarqalishi, asosiy turlari hamda ularning xo'jaliklarga keltiradigan iqtisodiy zararini o'rganish;
- sigirlarda ginekologik kasalliklarning rivojlanish xususiyatlari, ertachi aniqlash, kasalliklarning simptom va sindromlari, qondagi morfobiokimyoviy o'zgarishlarni o'rganish;
- sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash usullarini takomillashtirish va oldini olish tadbirlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish.

2. ADABIYOT MA'LUMOTLARINING TAHLILI

2.1. Chetdan olib kelingan mahsuldor sigirlarda ko'p uchraydigan ginekologik kasalliklar va ular oqibatidagi bepushtliklar

Fermer xo'jaliklari sharoitida sigirlarning bachadonning yallig'lanishi (metritlar), tug'ruqdan keyingi falaj, yo'ldoshni ushlanib qolishi, bachadonni chiqishi, tug'ishdan keyingi infeksiyalar kabi kasalliklari keng tarqalgan bo'lib, katta iqtisodiy zararga sabab bo'lmoqda (B.M.Eshburiev, 2013).

O'tkir endometrit - bachadon shilliq pardasining yallig'lanishi bo'lib, hamma turdagi hayvonlar uchraydi va hayoti davomida yuzaga keladigan bepushtlikning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Yallig'lanish mahsulotlarning ta'sirida jinsiy hujayralar nobud bo'ladi yoki zigota fagositozga uchraydi.

Bachadon shilliq pardasining yallig'lanishi natijasida tuxumdonlar ko'pincha ikkilamchi tartibda shikastlanadi (sariq tana turib qoladi, follikulalar yorilmaydi, yallig'lanishga uchraydi va h.k.) va follikullarning Etilishi izdan chiqadi.

O'tkir endometrit giperemiya va bachadon shilliq pardasining shishi bilan kechadi. Giperemiyaning zo'rayishi bilan tomirlarning ekstravazasiyasi, ya'ni qon zardobi va hatto, shaklli elementlarining tomirlar devori orqali bachadon hujayralari orasidagi bo'shliqqa sizib chiqishi kuzatiladi.

Surunkali endometrit - odatda, o'tkir endometrit oqibatida kelib chiqadi va endoteliyning kuchli o'zgarishi hamda bachadon bezlarining kuchli sekresiyasi bilan kechadi. Eksudatning xarakteriga ko'ra, kataral, yiringli-kataral va yiringli surunkali endometritlar farqlanadi.

Surunkali endometritlarda, ba'zan bachadon bo'ynining juda shishib ketishi tufayli eksudat bachadon bo'shlig'ida to'planib qoladi. Eksudat suvga o'xshagan suyuq bo'lsa (kataral eksudat) bachadon istisqosi (Hydrometria) deb ataladi. Bachadonda ko'p miqdorda yiringli eksudat to'planganda piometra (Piometria) vujudga keladi. Yashirin o'tadigan surunkali endometrit surunkali kataral endometritning bir turidir.

Yashirin surunkali endometrit bilan kasallangan sigirlarda kuyikishlar orasidagi davrda klinik belgilar sezilmaydi va to'g'ri ichak orqali hamda qin orqali tekshirishda ham normadan tashqari o'zgarishlarni topib bo'lmaydi. Hayvon kuyikkan paytida esa bachadondan odatdagidan ko'ra ko'proq loyqalangan, ba'zan yiringli eksudat aralashgan suyuqlik chiqadi.

Urg'ochi hayvonlar muntazam kuyukib, urug'lantirilib turilsada, bo'g'oz bo'lmaydi. Shu xilda o'tadigan endometritda hayvonlarning qisir qolishi jinsiy yo'llarida spermatozoidlarning harakatiga to'sqinlik qiladigan shilimshiqning haddan tashqari ko'p bo'lishi hamda bachadondagi eksudatining spermatozoidlarga o'ldiruvchi ta'sir etishi sababli kuzatiladi.

Surunkali kataral endrometrit paytida bachadon shilliq pardasi chuqur o'zgarishlarga uchraydi. Shilliq parda yumshoqlashib, qalinlashadi, unda biriktiruvchi to'qima o'sadi, shilliq parda yuzasida esa eroziyalar paydo bo'ladi. Ba'zi joylarda bachadon bezlaridan tovuq tuxumidek keladigan kistalar vujudga keladi.

Kasallangan sigirlarda ko'p miqdorda va biyalarda juda oz tiniq suyuqlik oqadi, bu suyuqlik biroz ochiq turgan kanal orqali bachadondan qinga, keyin esa tashqariga ham oqib tushadi. Hayvon muntazam kuyukib turadi yoki kuyikish vaqti o'zgaradi.

Ko'pchilik mualliflar (Varganov A.I., Chuprakov V.G., Sozinov V.A.) yiringli endometritlarni davolashda tarkibi furazolidon, limon kislotasi, jelatina gliserinli asosli "furazolidonli tayoqcha (suppozitoriy)"dan foydalanishni tavsiya etadi. Preparat tarkibiga limon kislotasi furazolidonni faollashtirish maqsadida qo'shiladi.

B.G. Pankov (2003) ma'lumotlariga ko'ra, Rossiya Federatsiyasining 15 dan ortiq viloyatlarida sigirlar orasida yo'ldoshni ushlanib qolishi 8,5%, klinik endometritlar 9,7% ni tashkil etib, hayvonlarni oziqlantirish sharoitlari yomonlashganda va samaradorligi past davolash usullari qo'llanilganda bu patologiyalar 70 – 80 foizga Etishi mumkin.

Surunkali yiringli-kataral endometritda ham surunkali kataral endometritdagi belgilar xarakterlidir, biroq bachadondagi o'zgarishlar ancha keskin ifodalangan bo'ladi. Bu hol yiring hosil qiluvchi mikroorganizmlarning faoliyatiga bog'liq. Kasallangan sigirlar jinsiy lablar tekshirilganda ko'tarilib turganligi va jinsiy yoriq pastki burchakning junlarda jigarrang-sariq yiring qotmalari topiladi. Dumning ichki yuzasi ham ko'pincha shunday qotmalar bilan qoplangan bo'ladi. Jinsiy teshikdan yiring aralash shilimshiq keladi.

Kasal hayvonlarning umumiy ahvoli qoniqarli bo'lsada, hayvon holsizlanib, ozib ketadi, ishtahasi kamayadi, tana harorati ko'tariladi.

Surunkali yiringli endometrit ko'pincha sigirlarda va ba'zan boshqa hayvonlarda uchraydi. Surunkali yiringli endometritning uch shakli farqlanadi.

Birinchi shakli «**oqma**» deb ataladi va bachadon bo'yni kanali ochiq turganligi sababli doimo yiringli eksudat chiqib turadi. Kasallikning bu turi bachadon involyusiyasining sekinlashishi tufayli kelib chiqadi.

Ikkinchi turida jinsiy yo'llardan vaqti-vaqti bilan yiringli ekssudat kelib turadi. Bunga bachadon shilliq pardasining shishib ketishi va bo'yni kanalining vaqtincha bekilib qolishi va bachadon devori muskullari tonusining pasayishi sabab bo'ladi. Yiringli ekssudat bachadon bo'shlig'ida to'planib boradi va hayvon tanasining vaziyatini o'zgartirganidagina (masalan yotganda) qin orqali oqib chiqadi.

Uchinchi shaklida bachadon bo'yni kanali zich bekilib turgani uchun yiringli ekssudat bachadondan tashqariga oqib chiqmaydi. Endometritning bu turi hayvonda trixomonoz yoki homilani rivojlanishining ilk davrida o'lib qolishi paytlarda vujudga keladi.

Yiringli endometritning piometra deb ataladigan ikki shakli tug'ish vaqtida bachadon bo'yni kanalining shikastlanib, keyin bitib ketishi natijasida, hayvon qarib, bachadon devori muskullarining atrofiyaga uchrashi yoki o'smalar vujudga kelishi tufayli va ba'zan ikkilamchi kasallik tarzida yuzaga keladi (Sh.B.Ata-Kurbanov, B.M.Eshburiev, 2010).

Parametrit deyilganda qin atrofidagi tos klechatkasi bilan bachadon tutqichlarining yallig'lanishi tushuniladi.

Parametrit odatda bachadonning o'tkir yallig'lanishi natijasida, ba'zan yallig'lanishning ichak va qorin pardasidan o'tishi natijasida vujudga keladi. Mikroorganizmlar bachadondan asosan qon va limfa yo'llari orqali atrof to'qimalarga o'tadi. Ko'pincha abscesslar paydo bo'ladi.

Kasal hayvonda tana haroratining ko'tarilishi, hayvonning bukchayib turishi, tez-tez kuchanish, defekasiya va siydik ajratish vaqtida og'riq sezish kuzatiladi. To'g'ri ichak va qin orqali tekshirishda hayvon juda bezovtalanadi, bachadonning shikastlangan devorlari va tutqichlari qo'lga qalin tortgan va shishgan bo'lib seziladi, ba'zan abscesslar topiladi.

Bepushtliklarga vaqtida diagnoz qo'yish, hayvon uchun optimal sharoit yaratish va davolash tartibini belgilash hamda samarali davolashni tashkil etish shifokor faoliyatidagi eng muhim vazifalardan biridir. Bepushtliklarga diagnoz qo'yishning bir qancha usullari mavjud.

Ginekologik tekshirish usullari. Ginekologik tekshirish kasal hayvon to'g'risidagi anamnez ma'lumotlari va klinik tekshirish natijalaridan tashkil topadi.

Anamnez - hayvon to'g'risidagi anamnez ma'lumotlarini to'plashda nima uchun veterinariya yordami kerak bo'lganligi, keyingi tug'ishning vaqti va xarakteri, hayvonning kuyikishi va uning kechish jadalligi, necha marta va qachon urg'ulantirilganligi, kechirgan kasalliklari, oziqlantirish va parvarishlash sharoitlari aniqlanadi.

Urg'ochi hayvonlarning qisirligi ko'pincha erkak hayvonlarga aloqador bo'lganligi uchun podadagi erkak hayvonlarning soni, ularning umumiy ahvoli va xo'jalikda yuqumli kasalliklar bor-yo'qligiga e'tibor beriladi.

Bundan tashqari, hayvonda siydik ajratish va tezaklash holati, martasini aniqlash kerak. Hayvonning tez-tez siydik va tezak ajratib turishi tos a'zolarida yallig'lanish jarayonlari borligidan darak beradi (qovuq, qin, to'g'ri ichak va boshqalarda).

Klinik tekshirishlar - patologik jarayonlar organizmda ayrim a'zolar funksiyasining buzilishi va strukturasining o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Klinik tekshirishlar bilan a'zolarida aniqlangan funksional va morfologik o'zgarishlarga kasallik simptomlari (belgilar) deb ataladi.

Kasallik belgilariga baho berishda hayvonlarning yoshi, bo'g'ozlik va boshqa fiziologik holatiga aloqador ba'zi funksional o'zgarishlar sog'lom hayvonlarda ham uchrashi mumkinligi hisobga olinadi. Chunki bunday o'zgarishlarni patologiya deb bo'lmaydi.

Hayvonlarda uchraydigan deyarli hamma kasalliklarning o'ziga xos belgilari yoki belgilar yig'indisi bor, lekin kasallikni aniqlab olishda simptomokompleksdan asosiylarini ajrata bilish muhim. Bu tekshirish metodikasida ma'lum malaka bo'lishini, shuningdek, jarayonning o'tishidagi turli davrlarda kuzatiladigan kasallik belgilarini bilishni talab etadi.

Klinik tekshirishlar: 1) umumiy tashqi tekshirish; 2) ichki tekshirish; 3) laborator tekshirishlaridan (material olish va uni laboratoriyaga yuborish yoki o'sha joyning o'zida tekshirish) iborat bo'ladi.

Umumiy tekshirishda hayvon organizmining yaxlitligini hamisha esda tutish va hayvonning jinsiy a'zolarini tekshirish bilangina cheklanmasdan, balki umumiy klinik tekshirishlar ham o'tkazilishi kerak. Ayni vaqtda hayvonning qorni (shakli, paypaslanganda og'riq sezishi), sag'risi (holati, shakli, tutqich apparatining holati) va tashqi jinsiy a'zolariga (yallig'lanish belgilari, suyuqlik ajralishi va uning xarakteri va b.) e'tibor beriladi.

Harakatlarning uyg'unligi, oqsoqlanish, artrit, bursit (brusellyozga gumon tug'diradi) belgilari, hayvonning og'irligini bir oyoqdan ikkinchi oyog'iga solib turishi, tez-tez siydik ajratish va tezaklash, dumini likillatishi (trixomonozga gumon tug'diradi) va boshqa belgilar bor-yo'qligi tashqi tekshirish orqali aniqlanadi.

Ichki tekshirish - vaginal (qin orqali) va to'g'ri ichak orqali tekshirishdan iborat bo'lib, jinsiy a'zolarida patologik jarayon yoki anomaliyalar oqibatida

vujudga kelgan anatomik o'zgarishlarni ko'zdan kechirish va paypaslab ko'rish bilan aniqlashga imkon beradi.

Qin orqali tekshirishda qo'l bilan jinsiy lablar ochilib, qin dahlizining shilliq pardasi va klitor ko'zdan kechiriladi. Keyin paypaslash bilan qin dahlizi, qin va bachadon bo'yni tekshiriladi.

Ko'zdan kechirish vaqtida tabiiy yoki sun'iy yorug'likdan (reflektor, elektr fonarcha) foydalaniladi. Qin shilliq pardasi normal holatda och qizil yoki qizil rangda va o'rtacha namlikda bo'ladi. Shilliq pardada patologik o'zgarishlar kuzatilganda qizarish, shishgan joylar, katta-kichik qon quyilishlar, shilimshiqli, yiringli ekssudat oqishi va yorilishlar, tugunlar, pufakchalar, eroziyalar va hokazolar paydo bo'ladi. Bundan tashqari, qin orqali tekshirishda o'sma, chandiq, jarohat, yara va boshqa o'zgarishlar aniqlanadi. Paypaslab ko'rilganda, qin shilliq pardasining g'adir-budurligi seziladi.

Differensial diagnostikada patologik jarayonning xususiyati ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, tugunlarning klitor yuzasida g'uj-g'uj bo'lib joylashishi va nurga o'xshab tarqalgan qatorlar shaklida qin dahlizining yon tomonida joylashishi sigirlarda uchraydigan yuqumli vaginit (vestibulit) kasalligiga gumon tug'diradi.

Bachadon bo'ynini ko'zdan kechirishda uning joylashishi, shakli, katta-kichikligi va bachadon bo'yni kanali tashqi teshigining qanchalik ochiq turganligiga e'tibor beriladi.

Hayvonlarda bachadon bo'yni odatda o'rtasida teshigi bo'lgan silindrik do'mboq ko'rinishida qin bo'shlig'iga botib turadi (biyalarda 5 sm gacha, sigirlarda 2-3 sm gacha). Bachadon bo'yni ko'pincha biror tomonga, pastga yoki yuqoriga siljigan bo'ladi, bu hamma vaqt ham patologik jarayon borligini ko'rsatmaydi. Bachadon bo'ynining kanali (qoramollarda) faqat tug'ish vaqtida, tug'uruqdan keyin bir oz vaqt va kuyikish paytida ochiq turadi. Hayvon kuyikmagan paytda bachadon bo'yni kanalining ochiq turishi patologiya hisoblanadi. Bachadon bo'yni kanalidan suyuqlik kelayotgan bo'lsa, uning sababi aniqlanadi.

Rektal tekshirish bilan barcha ichki jinsiy a'zolarining holatini aniqlash mumkin. Sigirlarda qo'l to'g'ri ichakka kiritilgandan keyin avval bachadon bo'yni topiladi. Agar u kattalashgan va paypaslab ko'rilganda xamirsimon yoki juda qattiq bo'lsa, bu patologiyadan darak beradi. Keyin, qo'lni bachadon bo'ynidan oldinga surib, bachadon tanasi va shoxlari paypaslab topiladi. Ayni vaqtda bachadon shoxlarining shakli, katta-kichikligi, konsistensiyasi va simmetrikligiga e'tibor beriladi. Bundan tashqari, bachadon devorlarining yuzasi va ichidagi moddalarning sifati aniqlanadi (Shipilov V.S. va b., 1998).

Paypaslab ko'rilganda bachadonning biroz kattalashganligi (ya'ni, fluktuasiyasi) sezilsa, mazkur hayvonning bo'g'oz yoki bo'g'oz emasligini aniqlash kerak. Shunga qarab, hayvon davolanadi yoki kasallanmagan degan xulosaga kelinadi. Shundan keyin tuxumdonlar paypaslab topiladi (tuxumdonlar bachadon shoxlarining uchida joylashgan bo'ladi). Shunda ularning kattaligi, shakli, konsistensiyasi, sezuvchanligi va yuzasining holatiga e'tibor beriladi. Tuxumdonlarning konsistensiyasi va kattaligi follikulalarning Etilayotganligi yoki sariq tana hosil bo'lganligiga qarab o'zgaradi. Ana shunday fiziologik o'zgarishlar patologiyani aniqlashda hisobga olinadi.

Normal holdagi tuxum yo'llarini to'g'ri ichak orqali paypaslab topib bo'lmaydi. Tuxum yo'llari tugun-tugun, zich yoki qalqiydigan tizimchaga o'xshagan bo'lsa, bu tuxumdon naylarining o'zgarishlarga uchraganligini bildiradi.

Diagnoz qo'yish uchun ko'pincha anamnez, tashqi va ichki klinik tekshirish aniq ma'lumot bermaydi. Bunday hollarda diagnoz qo'yish yoki uni tasdiqlash uchun laborator tekshirish usulidan foydalaniladi.

Laborator tekshirish ma'lumotlari biror kasallikka diagnoz qo'yish uchun yordam beribgina qolmasdan, balki ba'zan kasallikning kechishi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish, davolash rejasini tuzish va maqsadga muvofiq usullarni tanlashga yordam beradi.

Ginekologiya amaliyotida ham kasallik sababini aniqlash maqsadida qindagi suyuqlik holatini, bachadon va qindagi mikroorganizmlarni aniqlashga to'g'ri keladi.

Laborator tekshirishlar uchun namunalar olishdan oldin jinsiy a'zolar yuvilmaydi, siydik yo'lidan va qindan olinadigan suyuqlikni tekshirish zarur bo'lganda esa qoviqni ham bo'shatmaslik kerak, chunki suyuqliklar siydik va dezinfeksiyalovchi moddalar bilan yuvilib ketganda olingan namunada mikroorganizmlar bo'lmasligi mumkin.

Sigirlarda bachadon gipotoniya va endometrit kasalliklarida ekspress usulda (Dyudenko tavsiyasi bo'yicha) hayvon tuqqandan so'ng jinsiy a'zolaridan ajralayotgan loxiy va kuyikishdagi shilimshiq moddalar tarkibida indikan (bachadonning qisqarishi buzilganda) hamda endometrit kasalligida aromatik qatorga kiruvchi zaharli moddalarning (indol, skatol va boshqalar) ko'payishini aniqlashga asoslangan usuldir. Bu usulni bajarishda qo'lga polietilen qo'lqop kiyilib, tekshirayotgan sigirlarning qiniga yuboriladi va tuqqandan so'ng bachadondan ajralayotgan loxiy va bachadon bo'yinchasi atrofidan shilimshiq modda olinib, bankachaga yoki probirkaga solinadi hamda idishlarga sigirlarning laqabi va tartib soni yozib qo'yiladi.

Material olingandan so'ng darhol tekshirilishi kerak, lekin uni salqin joylarda 2-3 soat mobaynida saqlash ham mumkin. Sigirlar biror nuqsonli bola tuqqanda 5-6 kundan so'ng jinsiy a'zolaridan ajralayotgan loxiy va bachadon bo'yinchasi atrofidan olinadigan shilimshiq bir necha bor qochirilayotgan sigirlardan jinsiy qo'zg'alish davrida olinadi. Probirkaga 5 ml tekshirilayotgan loxiy uning ustiga 5 ml 2%-li uch xlorli sirka kislotasi eritmasidan solinib, aralashtiriladi va 3-4 daqiqadan so'ng qog'oz filtdan o'tkaziladi. So'ngra sentrifuga probirkasiga 4 ml filtrat solinib, uning ustiga 2 ml 5%-li timol eritmasidan qo'shib aralashtiriladi, keyin esa unga 6 ml reaktiv quyilib, 1 soat saqlanadi. Shundan keyin bu probirkaga etil spirtining xloroform aralashmasidan 1 ml solib, aralashtiriladi va sentrifugaga o'rnatilib, minutiga 1-2 ming marta aylanish tezligida 5 daqiqa aylantiriladi.

Reaksiyani baholash: xloroform tiniq bo'lsa (-) - bachadonning qisqarishi norma atrofida, oq pushti rang (+) - bachadonning qisqarishi qisman buzilgan, pushti rang (++) - bachadon gipotoniya, binafsha qizg'ish rang (+++) - bachadon

gipotoniyasi yoki atoniyasi, binafsha rang (+++++) - bachadon atoniyasi deb hisoblanadi.

Bakteriologik tekshirish jinsiy a'zolaridan ajralayotgan ekssudatlar tarkibida trixomonoz, vibrioz kasalliklari qo'zg'atuvchilarni hamda shartli patogen mikroorganizmlar va zamburug'larning borligini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Trixomonoz qo'zg'atuvchisini topish maqsadida sigirlarning jinsiy a'zolaridan shilimshiq modda yoki yallig'lanish jarayonidan ajralayotgan ekssudatdan tomchi tayyorlab tekshiriladi. Agar shilliq modda quyuq bo'lsa, uni steril fiziologik eritma bilan suyultirib yaxshilab aralashtirish mumkin.

Tekshirilayotgan tomchi mikroskopning qorong'ilashtirilgan maydonida oldin kichik ob'ektivda (x120), so'ngra kattasida (x280-400) ko'rilganda harakatchan trixomondlarning xilpillovchi membranasi yaqqol ko'rinadi.

Vibrioz kasalligi qo'zg'atuvchisini aniqlashda shilimshiq moddadan surtma tayyorlanadi va turli bakteriologik bo'yoq (korbolli, fuksin, gensianviolet, metil ko'ki va boshqa)lar bilan bo'yaladi. Surtma mikroskop ostida immersion sistemada tekshiriladi, bunda vibrioz kasalligini qo'zg'atuvchisi vergulsimon yoki parmasimon shaklda bo'ladi.

Bepushtlikning sabablari xilma-xildir. Bepushtlik urg'ochi yoki erkak hayvonlardagi Etishmovchiliklar va organizm bilan tashqi muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning buzilishiga bog'liq. Urg'ochi hayvonning hayoti davomida tashqi muhitning noqulay ta'siri uni vaqtincha yoki bir umr qisir bo'lib qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

Professor A.P.Studensov tasnifi bo'yicha sabablariga ko'ra, pushtsizlikning 7 turi mavjud: tug'ma, qarilik, simpotomatik, alimentar, ekspluatasion, iqlimiy, sun'iy. Ammo amalda bu sabablar ko'proq bo'lishi ham mumkin.

Pushtsizlik hayvonning hayoti davomida orttirilishi yoki tug'ma bo'lishi mumkin. Hayotda orttirilgan sabablarga ko'ra, pushtsizlik quyidagi turlarga bo'linadi:

Alimentar pushtsizlik (alimentum - oziq-ovqat) hayvonni noto'g'ri oziqlantirish tufayli kelib chiqadi. Hayvonlarni noto'g'ri oziqlantirish, ularni

Etarlicha oziqlantirmaslik (Em-xashak Etishmasligi - och qolishi), keragidan ortiqcha oziqlantirish (semirib ketishi) yoki rasionda jinsiy tizim a'zolarining faoliyatiga ta'sir etuvchi muhim komponentlarning (oqsillar, uglevodlar, vitaminlar va mineral moddalar) Etarlicha bo'lmasligi qisirlikka olib kelishi mumkin. Masalan, A gipovitaminozda bachadon shilliq pardasi epiteliysida o'zgarishlar kuzatiladi; B gipovitaminozda jinsiy bezlar degenarativ o'zgarishlarga uchraydi, akobaltoz paytida ko'payish funksiyasi izdan chiqadi va h.

Hayvon Etarlicha oziqlantirilmaganda organizm zaiflashadi, bu jinsiy jarayonlarga ta'sir etadi (kuyikish va ovulyasiya bo'lmaydi). Hayvonlar oqsil, uglevod yoki yog'larga boy bir xildagi oziqalar bilan uzoq muddat boqilganda tuxumdonlar funksiyasi susayib, ularning maxsus to'qimasi asta-sekin yog' kletchatkasi bilan almashinadi. Semirib ketgan hayvonlarning tuxumdoni kichrayibgina qolmay, balki zichlashadi ham, bunda urg'ochi hayvon avvaliga qisqa muddatga kuyukadi, keyin esa butunlay kuyukmaydi (I.P.Kondraxon, 2005).

Hayvon me'yorida oziqlantirilganda ham modda almashinuvi buzilishlari kuzatilgan (oshqozon-ichak va boshqa a'zolar kasalliklarida) bo'lsa, alimentar qisirliklar kelib chiqishi mumkin.

Hayvonlarni noto'g'ri asrash va foydalanish oqibatidagi pushtsizlik - hayvonlarni muntazam yayratmaslik, namlik yuqori, havosi yaxshi almashmaydigan hamda o'ta sovuq yoki issiq binolarda saqlash oziqaning yaxshi hazmlanmasligi va organizmda moddalar almashinuvini susayishiga sabab bo'ladi. Bularning hammasi jinsiy a'zolar funksiyasini susaytiradi, bu esa jinsiy siklning me'yorida kechmasligi yoki yo'qolishiga sababchi bo'ladi.

Urg'ochi otlarni haddan tashqari ko'p ishlatish, jumladan yo'rg'a va chopqir biya zotlarini to'xtovsiz aravaga qo'shish ko'pincha jinsiy a'zolar funksiyasining susayib qolishi va qisirlikka sabab bo'ladi.

Urg'ochi hayvonlarni noto'g'ri urug'lantirish - hayvonlarni qisir-bo'g'ozligini o'z vaqtida tekshirmaslik oqibatida kelib chiqadigan, shuningdek, erkak hayvondagi funksional etishmovchiliklarga aloqador kasallik. Hayvonlar

uruqlantirilganligi hisobga olib borilmasa, erkak nasldor hayvon ortiqcha zo'rqiqlib, jinsiy zaiflashishi mumkin.

Hayvonning kuyikkanligini o'z vaqtida aniqlamaslik va jinsiy siklni o'tkazib yuborish qisirlikka sabab bo'ladi. Urg'ochi hayvonlar voyaga etgandan keyin o'z vaqtida urug'lantirilmasa, bachadonda atrofik jarayonlar yuzaga kelib, tuxumdonlar funksiyasining buzilishiga olib keladi. Vaqtida kuyukib turadigan hayvonlarning uzoq muddat urug'lantirilmay qolishi ovulyasiya va kuyikishning bir umr yoki uzoq muddatga to'xtashiga sabab bo'ladi.

Jinsiy a'zolarining (ginekologik) kasalliklariga aloqador pushtsizlik. Urg'ochi va erkak hayvonlarning ko'pchilik kasalliklari oqibatida qisirlilik kuzatilishi mumkin. Safiullov R.N. (2009) ma'lumotlariga ko'ra, Rossiyaning Ulyanovskiy oblastida sigirlar orasida ginekologik kasalliklardan to'qqandan keyingi endometrit 36,71%, tuxumdonlar kasalliklari – 25,54% sigirlarda, patologik va asoratli tug'ishlar – 19,33 %, abortlar – 1,2 % hollarda qayd etiladi.

Iqlimga aloqador pushtsizlik - hayvonlar iqlimi jihatidan keskin farq qiladigan bir joydan ikkinchi joyga ko'chirilganida yuzaga keladi, bunda hayvonlar yangi yashash sharoitlariga moslasha olmaydi.

Qarilikka (klimakterik) aloqador pushtsizlik - paytida ovulyasiya to'xtaydi va hayvon kuyukmaydigan bo'lib qoladi. Klimakterik davr sigirlarda 15-20 yoshda, qo'y va echkilarda 8-9 yoshda, cho'chqalarda 6-8 yoshda, biyalarda esa 20-25 yoshda boshlanadi.

Pushtsizlikning immunologik sabablari. Urg'ochi hayvonning qoni va jinsiy yo'llarida doimo oz miqdorda spermatoksinlar mavjud. Ular miqdori yallig'lanish natijasida keskin ko'payadi. Bu toksinlar sifati bo'yicha har xil bo'lishi mumkin: autospermatoksinlar, izospermatoksinlar (turiga qarashli spermiylarni o'ldiradigan), giterospermatoksinlar (boshqa turga qarashli spermiylarni o'ldiradigan), lizinlar (spermiylarni eritish) kabi xususiyatga ega bo'ladi, hamda yuborilgan spermaga mahalliy allergik reaksiya bilan javob qaytaradi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, bepushtlik tug'ma bo'lishi ham mumkin. **Tug'ma bepushtliklar** infantilizm, germafroditizm, frimartinizm va boshqa shakllarda namoyon bo'ladi.

Infantilizm deb, urg'ochi va erkak hayvon jinsiy a'zolarining to'liq etilmay qolishi yoki hayvon urug'lantirish yoshiga Etganida jinsiy siklning bo'lmasligiga aytiladi.

Germafroditizm - deb bitta individning o'zida urg'ochi va erkaklik jinsiy a'zolarining bo'lishiga aytiladi. Bunday holatda jinsiy a'zolar odatda rivojlanmay qoladi. Haqiqiy germafroditizm juda kamdan-kam uchraydi.

Frimartinizm paytida urg'ochi hayvonning ba'zi jinsiy a'zolari rivojlanmay qolgani holda klitor haddan tashqari rivojlanib, shaklan erkaklik jinsiy a'zosiga o'xshab qoladi. Bu patologiya asosan, sigirlar har xil jinsli egizak tuqqanida urg'ochi buzoqda kuzatiladi.

Jinsiy a'zolarining boshqa anomaliyalari bachadon bo'yni yoki kanalining bo'lmasligi, qinning qisman yoki butunlay bitib qolishi va boshqa turlarda bo'ladi.

Simptomatik pushtsizlikga yuquqsiz, yuqumli va invazion kasalliklar sabab bo'lishi mumkin. Bular orasida akusher-ginekologik kasalliklar (tuxumdon, tuxum yo'llari, bachadon, qin, elin kasalliklari) katta salmoqqa ega va nasilsiz hayvonlarning 15 - 35 foizini tashkil etadi. Natijada, tuxumdon vazifasi buziladi, bachadon qisqarmaydi, undagi muxit o'zgaradi va spermatozoidlarning yashashi hamda harakati uchun sharoit bo'lmaydi. Nasilsizlikni yuzaga keltiruvchi sabablar jinsiy siklning buzilishi, nimfomoniya, tuxum xujayrasi va zigotaning o'lishi, tuxum yo'lining torayishi yoki yopilib qolishi natijasida zigotaning bachadonga tushmasligi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Internet ma'lumotlariga (<http://skotovodstvo.blogspot.com>) ko'ra, bepushtliklar jinsiy a'zolarining tug'ma Etishmovchiliklari (infantilizm, frimartinizm, germafroditizm) tufayli ham kelib chiqishi mumkin. Infantilizm organizmni va jinsiy a'zolari to'liq rivojlanmasligi, frimartinizm tanalarda qinni, bachadon buyinchasi va shoxlarini yaxshi rivojlanmaganligi hamda klitorni kuchli darajada rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Pushtsizlikka sabab bo'ladigan ginekologik kasalliklar orasida jinsiy a'zodagi yallig'lanish jarayonlari katta salmoqqa ega. Bu kasalliklar ko'pincha surunkali kechadi va jinsiy a'zolarning morfologik o'zgarishlari hamda funksional kamchiliklari bilan birga davom etib, hayvonni vaqtincha yoki umrbod pushtsizligiga sabab bo'ladi, organizmning umumiy ahvoliga ta'sir etadi va ayrim hollarda o'limiga sabab bo'ladi.

2.2. Chetdan olib kelingan sigirlarda ginekologik kasalliklarning sabablari, patogenezi, diagnostikasi va differensial diagnostikasi

Chetdan olib kelingan sigirlarda bachadon shilliq pardasi ko'pincha mikroorganizmlarning (streptokokk, stafilokokk, ichak tayoqchasi va b.) qindan yoki qon tomirlari orqali o'tishidan yallig'lanishi mumkin.

Patologik tug'ishlarda bachadonning jarohatlanishi, ajralmay qolgan homila pardalarining chirishi, bachadon involyusiyasining sekinlik bilan (bachadon atoniyasi) kechishi endometritga sabab bo'ladi. Hayvonlarni noto'g'ri asrash va parvarishlash, oziqalar tarkibida vitaminlar va mineral moddalar Etishmasligi va masionning Etarlicha bo'lmasligi oqibatida ko'pincha bachadonning involyusiyasi (subinvalyusiya) sekinlashadi.

Hayvonni sun'iy urug'lantirishda aseptika va antiseptika qoidalariga rioya qilinmasligi, shuningdek, kasal hayvonlarni urug'lantirgan erkak hayvon urug'lantirganda ham jinsiy yo'llarga infeksiya tushishi mumkin.

Ma'lumotlarga ko'ra, sigirlarning o'tkir endometritlari keng tarqalgan kasalliklardan biri bo'lib, tuqqan sigirlarning o'rtacha 46,0% ida qayd etiladi. Yangi tuqqan sigirlarda bachadonning yallig'lanishlarining turlari quyidagicha uchraydi: kataral endometrit - 20,9%; kataral-yiringli - 60,0%; fibrinoz endometrit - 12,1%; nekrotik endometritlar - 6,9% sigirlarda qayd etilgan (I.S.Koba, 2010).

Chetdan olib kelingan sigirlarda o'tkir endometritlarni tarqalishi yilning fasllari bo'yicha o'rganilganda qish-erta bohor fasllarida 67,3%, yoz faslida esa 21,9% sigirlarda qayd etilgan. Oqibatda sigirlarning otalanishi o'rtacha 47 kunga kechikkan, otalanish indeksining 1,2 martaga ko'payishi kuzatilgan. Kasallangan

sigirlarda tuqqandan keyin otalanish muddati o'rtacha 156 kunni tashkil etib, sog'lom sigirlarga nisbatan 87 kunga ko'p bo'lgan.

Bachadon shilliq pardasining yallig'lanishi tashqaridan qaraganda mahalliy jarayon tarzida o'tadi. Lekin organizm rezistentligining pasayishi, qon va limfa tizimiga mikroorganizmlar tushganda umumiy kasallik - sepsis (septidesmiya, piemiya) vujudga keladi.

Vaginal tekshirishda bachadon bo'ynining shilliq pardasi tiqinga o'xshab do'ppayib turadi, qizargan va bir oz bo'rtgan bo'ladi, bachadon bo'yni kanali ochiq turadi, qin tubida ekssudat to'planib turadi. Kataral endometritda ekssudat xira, kul rang va yopishqoq, yiringli endometritda esa sarg'ish rangli, ba'zan qo'lansa hidli bo'ladi.

Surunkali endometrit diagnostikasi uchun sigirlar odatdagicha kuyukib turgani bilan qisir qolishiga, shuningdek, hayvon kuyukkan davrda jinsiy yo'llardan ko'p miqdorda yiring aralash loyqa shilimshiq suyuqlik oqishi diagnoz uchun asos bo'ladi.

Biyalarda bu kasallik to'g'ri ichak orqali tekshirish bilan aniqlanadi. Bunda bachadon tanasining yoki ko'pincha ikkala shoxining hamma joyida yoki qisman qalinlashganligi topiladi, ular qo'lga zichlashgan, atoniya holida seziladi, ba'zan hayvonda og'riq sezish kuzatiladi.

Surunkali kataral endrometrit paytida sigirlar to'g'ri ichak orqali tekshirilganda ko'pincha bachadon shoxlarining assimmetriyasi va uning biroz kattalashganligi aniqlanadi. Ba'zan bachadon devorining ba'zi joylarida tebranib turadigan to'plamlarini (kista) topsa bo'ladi. Bachadon devorlari va tuxum yo'llarida qotib qolgan, tugunchalarga o'xshagan qalin tortgan joylar bo'lsa, tuberkulyoz to'pchalari bor deb gumon qilishga asos bo'ladi. Bunday hollarda bachadon suyuqligi bakteriologik tekshirishdan o'tkazib, sil tayoqchalari bor-yo'qligini aniqlash kerak.

Biyalarda to'g'ri ichak orqali tekshirishda bachadon yumshoq xamirdek qo'lga seziladi, shu bilan bir vaqtda tanasi, ba'zan esa shoxlari ham me'yoriga nisbatan 2 baravar kattalashgan bo'ladi.

Kataral endometritni ba'zan to'g'ri ichak orqali tekshirish bilan aniqlab bo'lmaydi. Qin orqali tekshirishda bachadon bo'yni kanalining ochiq turganligi va undan biroz miqdorda tiniq shilimshiq oqayotganligi, bachadon shilliq pardasining biroz shishganligi va qizarganligi aniqlanadi.

Internet ma'lumotiga ko'ra, (<http://webmvc.com>) biyalarda yo'ldoshni ushlanib qolishi umumiy holatning yomonlashishi bilan o'tadi. Kasallikning birinchi kunidayoq umumiy holsizlanish, tana haroratining ko'tarilishi, puls va nafas chastotasining tezlashishi, ishtahaning yo'qolishi kuzatiladi. Hayvon qattiq kuchanadi, bezovtalanadi, bachadondan to'q-qizil rangda qo'lansa hidli ekssudat ajraladi. Qattiq kuchanish oqibatida bachadonni chiqishi qayd etilishi mumkin. Tezlik bilan davolash tashkil etilmaganda hayvonning umumiy holati qisqa vaqt ichida juda og'irlashadi, septisemiya va 2-3 kun ichida o'lim kuzatilishi mumkin.

Surunkali yiringli-kataral endometritda diagnoz to'g'ri ichak orqali tekshirishda bachadon shoxlaridan biri yoki ikkalasining kattalashib qolgani topiladi, shu bilan birga ular paypaslaganda likillab turadi. Bachadonda sil bo'lsa (sigirlarda), uning devorlarida tugunchalar qo'lga seziladi. Tuxumdonlarda ko'pincha so'rilmay qolgan sariq tana, ba'zan ikkala tuxumdonida ham bo'ladi.

Qin orqali tekshirishda burtib turgan bachadon bo'yni shilliq pardasining kuchli giperemiyasi va yiring aralash shilimshiq bilan qoplanganligi aniqlanadi. Bachadon bo'yni qin qismidagi shilliq pardaning burmalarida ba'zan polip o'smalari uchraydi. Bachadon bo'yni shilliq pardasining shishi va burmalarining ko'tarilishi sigirlarda bachadon bo'yni kanalining juda torayib qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Kasallik surunkali tus olganda yiringli-kataral endotermi bilan og'rigan ba'zi hayvonlar davolashdan keyin ham qisir qolishi mumkin.

Tuxumdonida sariq tana bo'lsa hayvon umuman kuyga kelmaydi (anafrodiziya). Tuxumdonlarning folikulyar kistasida hayvonning kuyikishi juda tez o'tadi va takrorlanib turadi (nimfomaniya).

I.S.Koba (2010) ma'lumotlariga ko'ra, tuqqandan keyin o'tkir endometrit bilan kasallangan sigirlar bachadonidan olingan suyuqlik tarkibidagi mikrofloralar o'rganilganda, zamburug'larning mikroorganizmlar bilan quyidagi asosiasiyalari

ajratilgan: Str. pyogenes + P. vulgaris + Candida albicans - 22,8%, Staph. aureus + E. coli + Candida albicans - 22,8%, Staph. aureus + P. mirabilis + Candida albicans - 20%, E. coli + P. mirabilis + Candida albicans - 11,4%, E. coli + P. vulgaris + Candida albicans + Aspergillus fumigatus - 8,5%, Staph. aureus + E. coli + Candida albicans + Aspergillus fumigatus - 8,5%, Staph. aureus + P. mirabilis + E. coli + Candida albicans + Aspergillus fumigatus + Mucor racemosus - 5,7%.

O'tkir endometrit bilan sigirlarning kasallanishi tuqqandan keyingi 1-8 sutkaga, bachadon subinvalyusiyasi rivojlanganda 9-14 kunlarida qayd etilgan.

Surunkali yiringli endometrit ko'pincha sigirlarda va ba'zan boshqa hayvonlarda uchraydi. Surunkali yiringli endometritning uch shakli farqlanadi.

Birinchi shakli «oqma» deb ataladi va bachadon bo'yni kanali ochiq turganligi sababli doimo yiringli ekssudat chiqib turadi. Kasallikning bu turi bachadon involyusiyasining sekinlashishi tufayli kelib chiqadi.

Ikkinchi turida jinsiy yo'llardan vaqti-vaqti bilan yiringli ekssudat kelib turadi. Bunga bachadon shilliq pardasining shishib ketishi va bo'yni kanalining vaqtincha bekilib qolishi va bachadon devori muskullari tonusining pasayishi sabab bo'ladi. Yiringli ekssudat bachadon bo'shlig'ida to'planib boradi va hayvon tanasining vaziyatini o'zgartirganidagina (masalan yotganda) qin orqali oqib chiqadi.

Uchinchi shaklida bachadon bo'yni kanali zich bekilib turgani uchun yiringli ekssudat bachadondan tashqariga oqib chiqmaydi. Endometritning bu turi hayvonda trixomonoz yoki homilani rivojlanishining ilk davrida o'lib qolishi paytlarida vujudga keladi.

Surunkali yiringli endometritlarning oqma shaklida ba'zan qo'lansa hidli chirigan ekssudat doim jinsiy lablar atrofidagi teri va dumning ichki yuzasini ifloslantirib turadi. Kasal hayvon to'g'ri ichak orqali tekshirilganda etarli qisqarmagan va zich bo'lib turgan bachadon topiladi.

Qin orqali tekshirishda bachadon bo'yni kanalining ochiq turganligi va undan yiringli ekssudat kelayotgani ma'lum bo'ladi. Tiqinga o'xshash bo'rtib chiqib

turgan bachadon bo'yni shishgan va qizargan. Qinda hamisha yiringli ekssudat bo'lib, mikroskopda tekshirib ko'rilganda streptokok va diplokoklar topiladi. Piometrada hayvonning kuyga kelmasligi va jinsiy yo'llardan vaqti-vaqti bilan yiringli ekssudat oqishi asosiy belgi hisoblanadi.

To'g'ri ichak orqali tekshirishda bachadonning juda kattalashganligi aniqlanadi, paypaslanganda uning fluktuasiyasi seziladi. Piometrada bachadonning bunday holatda bo'lishini bo'g'ozlik bilan adashtirish mumkin, chunki piometra va 3-5 oylik bo'g'ozlikda bachadonning kattaligi bir xilda bo'lishi mumkin. Piometrada bachadon shoxlari bir xilda kattalashadi. Ba'zan uning ichida maserasiyalangan homila bo'lganda bitta shoxi ikkinchisidan kattalashadi. Bunday hollarda ayrim suyaklarni paypaslab topilishi diagnoz qo'yishga imkon beradi.

Sigirlarda piometra paytida bachadonni uncha qisqarmasligi, devorlarining qalin tortganligi, bachadon o'rta arteriyalari diametrining kichikligi va karunkulalarning kattalashmay qolganligiga qarab, bo'g'ozlik holatidan farqlanadi.

Qin orqali tekshirishda qin va bachadon bo'ynining tiqinga o'xshab, bo'rtib chiqqan qismining o'zgarmaganligi, qin shilliq pardasining yopishqoq shilimshiq bilan qoplanshi xarakterli bo'ladi.

Parametrit odatda bachadonning o'tkir yallig'lanishi natijasida, ba'zan yallig'lanishning ichak va qorin pardasidan o'tishi natijasida vujudga keladi. Mikroorganizmlar bachadondan asosan qon va limfa yo'llari orqali atrof to'qimalarga o'tadi. Ko'pincha abscesslar paydo bo'ladi.

Sigirlarning tuqqandan keyin o'tkir endometrit bilan kasallanishiga organizmda immun tizimni zaiflashuvi, oqibatda qondagi leykositlarni $2,1 \times 10^{12}/l$ va limfositlarni 4,1% ga ortishi, segmentyadroli neytrofillar sonining 7% ga kamayishi, neytrofillar fagositlar faolligi va fagositlar sonining o'rtacha 15,9 i 0,9% ga kamayishi, hamda T va B - limfositlarni 13,8 va 11,6 foizga kamayishi xarakterli bo'lgan (Internet ma'lumoti, №33, 34).

I.S.Koba (2010) ma'lumotlariga ko'ra, sigirlarning o'tkir endometritlar bilan kasallanishida ikkilamchi omillar faol masionning Etishmasligi, hisoblanadi chunki sigirlar uzoq muddat bir joyda saqlanganda faqatgina 36,4% sigirlarda tuqqandan

keyingi davrning me'yorida kechishi kuzatilgan bo'lsa, sigirlarning 40,0% ida bachadonning turli darajada yallig'lanishlari qayd etilgan. Shundan 50,0%, sigirlarda o'tkir endometrit, 28,5% sigirda tuxumdonlar funksiyasining buzilishlari kuzatilgan.

Pankov B. G. (2003) ma'lumotlariga ko'ra, Rossiya Federatsiyasining 15 dan ortiq viloyatlarida sigirlar orasida yo'ldoshni ushlanib qolishi 8,5%, klinik endometritlar 9,7% ni tashkil etib, hayvonlarni oziqlantirish sharoitlari yomonlashganda va samaradorligi past davolash usullari qo'llanilganda bu patologiyalar 70 – 80 foizga Etishi mumkin.

Subklinik ketoz darajasida modda almashinuvi buzilishi kuzatilgan sigirlarda keton tanachalari homila yo'ldoshi orqali o'tadi va homilaning me'yorida rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hayvonlar orasida o'lik bola tug'ish, nimjon va immun tanqisligi bilan tug'ilgan buzoqlar orasida diareya kuzatilib, ko'pincha o'lim bilan tugaydi. Bunday buzoqlar kelajakda podani to'ldirish uchun yaroqsiz bo'ladi. Shuning uchun silos-kontsentrats tipda oziqlantirish sutchilikka ixtisoslashgan qoramolchilikni rivojlantirishning bir varianti bo'lsada, chorvachilikda rentabellikni keskin pasayishiga sabab bo'ladi.

Sigirlarda modda almashinuvi buzilishlarini oldini olishda to'laqimmatli oziqlantirish, katta qorinda oziqlar hazmlanishini yaxshilash orqali yangi tuqqan sigirlarda akusher-ginekologik kasalliklarni, yangi tug'ilgan buzoqlarda oshqozon-ichak kasalliklarini kamaytirishga erishish mumkin.

N.E. Laptev (1995) sichqonlarda o'tkazilgan tajribalarda estrogen gormonlarini qo'llash nafaqat urg'ochi balki erkak sichqonlarda ham sut bezi havfli shishini chakirganini aniqlagan. Sichkonlarda ovarioektomiya o'tkazilgandan keyin sut bezi o'smasining kichrayishi aniqlangan.

Internet ma'lumotiga ko'ra, (<http://webmvc.com>) biyalarda yo'ldoshni ushlanib qolishi umumiy holatning yomonlashishi bilan o'tadi. Kasallikning birinchi kunidayoq umumiy holsizlanish, tana haroratining ko'tarilishi, puls va nafas chastotasining tezlashishi, ishtahaning yo'qolishi kuzatiladi. Hayvon qattiq kuchanadi, bezovtalanadi, bachadondan to'q-qizil rangda qo'lansa hidli ekssudat

ajraladi. Qattiq kuchanish oqibatida bachadonni chiqishi qayd etilishi mumkin. Tezlik bilan davolash tashkil etilmaganda hayvonning umumiy holati qisqa vaqt ichida juda og'irlashadi, septitsemiya va 2-3 kun ichida o'lim kuzatilishi mumkin.

2.3. Chetdan keltirilgan sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash va oldini olish chora-tadbirlari

Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashning barcha usullari veterinariya-sanitariya hamda zootexnika qoidalariga, ya'ni sifatli oziqalar bilan oziqlantirish, quruq, toza molxonalarda asrash, kasallikning kechishiga ko'ra rasion berish va boshqa gigiena talablariga to'la amal qilgan holda olib borilishi kerak.

Biologik va farmakologik dorilar bachadonga, teri ostiga muskul orasiga, qon tomir ichiga yuboriladi, ko'pincha ular etiotrop davolash usullarida ishlatiladi. Bu dorilar mahalliy, ya'ni qinga va bachadon bo'yinchasiga yuborilishi, bachadonga quyilishi ham mumkin yoki doka tamponlar shular bilan namlanib, yallig'langan joyga ishlatiladi.

Qin va bachadonni yuvishda kuchsiz antiseptik eritmalardan u erdagi yallig'lanish mahsuloti bo'lgan eksudatlarni tashqariga chiqarish uchun foydalaniladi. Eritma iliq holda ko'pincha suyuqlik ikkiyoqlama oqadigan kateter yordamida yuboriladi.

Sigirni stanokka kiritib, eritma solingan idish maxsus tergakka quyiladi va undagi eritmadan asta-sekinlik bilan qinga 20-30 l quyiladi. Sigirlarni piometrit, gidrometrit kasalliklarida bachadon bo'shlig'ida to'plangan eksudatlarni chayib chiqarish uchun o'rta tuzlarning 2-10%-li eritmasidan foydalaniladi. Bachadonga yuborilgan suyuqlik massaj orqali to'la chiqarib olinadi. Bundan keyin qinning bachadon bo'yinchasiga yaqin tomoniga davolovchi eritmalar shimdirilgan, emulsiyalar surtilgan, poroshok sepilgan paxta yoki doka-paxtali tamponlar qo'yiladi. Bunday tamponlar bachadon bo'yinchasi yallig'langanda ham ishlatiladi.

Internet ma'lumotlarida (2011) <http://bd.patent.su> sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashda maxsus "qinni ochish moslamasi" dan foydalanish tavsiya etiladi.

Bachadonga dorilarni qo'yishda aseptik eritmalardan kamroq foydalaniladi; ulardan 500 ml gacha yuborish mumkin. Odatda, bachadonga turli suspenziyalar, moyli asosda (baliq, vazelin moylari) tayyorlangan emulsiyalar yuboriladi, 5%-li trisillin suspenziyasi, 5%-li yodvismutsulfamid suspenziyasi, ginekologik (furazolidonli, furaginli xinozolli va boshqalar) suppozitorlar, 2,5%-li furagin va 5%-li furazilidon, o'zimizda va chet elda tayyorlangan patentli dorilar, tarkibida nitrafuran saqlovchi dorilar va antibiotiklar (ekzuter, septometrin, tribressin, uterosan va boshqa) dorilardan foydalaniladi.

Bu dorilar bachadonga yuborilganda ko'pik hosil qiladi, bu, dorini bachadonning barcha qismiga oson o'tishiga yordam beradi. Dorilarning yuborish miqdori 50-100 ml yoki 2-5 kapsula yoki tayoqcha hisobida bo'ladi. Bu usul bilan birgalikda bachadon muskullarning qisqarishini oshiradigan (ayniqsa, uni atoniyasi va gipotaniyasida) dorilarni parentirial yuborib davolash ham maqsadga muvofiqdir - bu borada muskul orasiga oksitosin va pituitrindan (30-40 TB) 1%-li brevikolin eritmasidan (10 ml), teri ostiga prozerinning 0,5%-li (2-3 ml) sinestrolning 1%-li eritmasini (2-4 ml) qo'llash mumkin. Bachadonning qisqarishini kuchaytirish uchun 7 yoki 10%-li ixtiolning 40%-li glukozadagi yoki fiziologik eritmadagi eritmasi 15-20 ml miqdorida, steril og'iz suti 20-30 ml miqdorida har 48 soat oralab 2-3 marotaba yuboriladi. Shuningdek, trivitamen, tetravit ham 5-10 ml miqdorida har 48 soat oralab 2-3 marotaba teri ostiga yuboriladi.

Lekin davolash natijasining ijobiy bo'lishini ta'minlash maqsadida, avval, bachadondagi ekssudat tarkibidagi mikroorganizmlar turi va ularning dorilarga bo'lgan chidamliligini aniqlash lozim.

Fizioterapevtik davolash usullariga uqalash, shifobaxsh moylar va elektr bilan davolash usullari kiradi. Uqalash to'g'ri ichakka yuborilgan barmoqlar orqali silash, bachadon shoxlarini va tuxumdonlarini ezish yo'li bilan olib boriladi.

Shifobaxsh loylar bilan davolashda turli tarkibdagi loylardan foydalaniladi. Shifobaxsh loylar dastlab qaynatilib sterillangan bo'lib, u qinga maxsus shpris yoki sun'iy qinda ishlatiladigan rezina kamera orqali yuboriladi.

Elektr bilan davolash endometritlarning turli shakllarida qo'llaniladigan bachadon bo'yinchasini stimullaydigan elektrostimul-yatorlar yordamida o'tkaziladi.

To'qimalardan tayyorlangan dorilar bilan davolashda jigar, taloq va boshqalardan tayyorlangan dorilardan teri ostiga 10-20 ml yuboriladi. Shuningdek, jigar plasentar aralashmasi ham qo'llaniladi. Dorilar 2-5 marta har 5-7 kun oralig'ida ishlatiladi.

Autogemoterapiyada - autokson 60-100 ml miqdorida har 3-4 kun oralatib yuboriladi.

Novokainli blokadalar o'tkazish. Morozov usuli buyicha buykak oldi noakainli blokadasi Bu usulda 0,2%-li novokain eritmasini (sigirlar uchun 300-350 ml, g'unajinlar uchun esa 200 ml miqdorida) bel umurtqasining o'ng tomonidagi ikkinchi va uchinchi ko'ndalang qovurg'asimon o'simtasidan 8-9 sm pastdan uzunasiga o'tadigan chiziq bo'lib yuboriladi.

O'tkir endometrit bilan og'rigan hayvonlarga antibiotikoterapiya: (penisillin, streptomisin, biomisin, tetrasiklin, eritromisin va boshqalar) tavsiya etiladi. Penisillin ko'pincha streptomisin va boshqa antibiotiklar bilan birgalikda qo'llanadi. Penisillin dozalari (1 kg tana vazniga ming TB hisobida): otlarga - 1-2, qoramollarga - 2-3, qo'ylarga - 4-10, cho'chqalarga - 2-3 hisobida muskul orasiga yuboriladi. Streptomisinning o'rtacha sutkalik dozasi qoramol uchun - 2-4 mln TB (5 ming TB/kg dozada kuniga ikki mahal). Kasal hayvonning ahvoliga qarab, har 3-6 soatda 1 marta in'eksiya qilinadi.

Antibiotiklar odatda hayvon sog'ayib, tana harorati me'yoriga kelganidan keyin ham 3-4 kun davomida qo'llaniladi. Antibiotiklar bachadon ichiga ham yuboriladi.

Mikroorganizmlar antibiotiklarga chidamli bo'lsa, sulfanilamid preparatlaridan sulfidin, sulfazol, sulfasil va norsulfazol kabilarni ishlatish kerak. Bu preparatlar 2-3 kun davomida kuniga 1-2 marta qo'llanadi.

O'tkir endometritlarda umumiy davolash bilan birga bachadon qisqarishini kuchaytirish va bachadon bo'shlig'ini ekssudatdan bo'shatishga qaratilgan davolash tadbirlarini ham ko'rish zarur. Bachadonni yuvib, ekssudatni chiqarib tashlash yaxshi samara beradi.

Bachadonni yuvish uchun quyidagi eritmalar: rivanol, xinozol, tripaflavin yoki akriflavin eritmaları (1:1000), kaliy permanganat eritmasi (1:10000), soda eritmasi (1-2%-li), osh tuzi (1 va 3-10%-li), sut kislota (0,5%-li), borat kislota (2-3%-li), ixtiol (3%-li), tanin eritmasi (0,5%-li) va boshqalar 40°S gacha iliq holda ishlatiladi.

Yuvish bachadondan eritma rangidagi suyuqlik oqib chiqguncha davom ettiriladi. Bir marta yuvish uchun yallig'lanish jarayonining turi va darajasiga ko'ra, 2 l dan 10 l gacha dezinfeksiyalovchi eritma ishlatiladi (Internet ma'lumoti, №33, 35).

Bachadonda ekssudatning to'planishiga qarab, har kuni yoki kun ora yuviladi. Ajratmalar ancha kamayib qolgandan keyin uch-to'rt kunda bir marta yuvilsa bo'ladi. Yuvish vaqtida yuborilgan eritmaning hammasini bachadondan chiqarib tashlash zarur. Bachadonni yuvishdan oldin irigator yoki maxsus nasos bilan yallig'lanish ekssudatini tortib olish tavsiya etiladi.

I.S.Koba (2001) ma'lumotlariga ko'ra, bakterial-mikozli xarakterdagi o'tkir endometritlarni davolashda fupedin, bromasid va endoton preparatlari kompleks davolash xususiyatiga ega bo'lib, (antimikrob, yallig'lanishga qarshi, regenerativ jarayonlarni stimullovchi, uterotonik) ularni qo'llashning terapevtik samaradorligi yuqori hisoblanadi. Tug'ruqdan keyingi o'tkir endometritlarni davolashda puedinni qo'llashning terapevtik samaradorligi 90,3%, endoton -90%, bromasid -88,9% ni tashkil etgan. Ya'ni boshqa davolovchi vositalarga nisbatan 11,8-20% ga yuqori bo'lgan. Bu preparatlarning zaharlilik darajasi ham boshqa analoglariga nisbatan

past hamda organizmdan tezda chiqarilib ketadi, shuning uchun sut bilan uzoq vaqtgacha ajralib turmaydi.

Endometritlarni davolash uchun gormonal va neyrotrop preparatlar: sinestrol, stilbestrol, karboxolin, prozerin va boshqalar ishlatiladi. Sinestrolning o'simlik moyi yoki spirtidagi 1%-li eritmasi 3-5 ml yoki 1,5-2,5 ml stilbestrol 24 soat oralatib 3-4 marta teri ostiga yuboriladi. Neytrotrop preparatlar (0,1%-li karboxolin 2-3; 0,5%-li prozerin 2-3 ml) teri ostiga yuboriladi.

Kozirev Y.A. va boshqalar (1997) sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashda "streptodin" preparatining yuqori samaradorlikka ega ekanligini ta'kidlaydi. Preparat qinning, bachadon bo'yinchasi va bachadonning yallig'lanishlarini davolash uchun sigirning qiniga, agar bachadon buyinchasi ochiq holatda bo'lsa bachadonning ichiga yuboriladi.

"Streptodin" preparatining tarkibi (10 kg): 0,071 kg dioksidin; 1,428 kg streptotsid; 1,524 kg jelatina; 3,833 l distillangan suv va 3,143 l glitserindan iborat.

Surunkali endometritlarni davolashda hayvonni Etarlicha oziqlantirish va parvarishlash, yayratish tavsiya etiladi. Davolashda bachadon massaj qilinadi va qin orqali 3-4 l dezinfeksiyalovchi eritmalar bilan (harorati 42-43°C bo'ladi) har 1-3 kunda bir marta, kamida 4-5 marta vanna qilinadi.

Hayvonni urug'lantirishdan bir necha soat ilgari bachadonni 0,9%-li natriy xlorid (40-42°C) eritmasi bilan yoki tuz-soda-qand eritmasi bilan (100 ml distillangan suvga 1,0 natriy xlorid, 3,0 natriy bikarbonat va 90,0 qand) yuvib, keyin massaj qilish tavsiya etiladi (A.Y.Tarasevich, 2003). Bu eritmadan bachadonga 250-500 ml gacha yuborish kerak.

Bachadon bo'yni Etarlicha ochiq bo'lgan taqdirdagina bachadonni yuvish mumkin. Eritmani bachadonga kiritishni iloji bo'lmasa, shu eritmada qinni yuvish bilan kifoyalaniladi, bachadon bo'ynini zo'rlab ochish yaramaydi. Vannalar bilan bir qatorda autogemoterapiya ham yaxshi natija beradi (3-4 kun oralatib, ikki marta).

Davolashda teri ostiga sinestrolning 1%-li yog'li yoki spirtli eritmasidan 3-5 ml har 24 soatda bir marta, jami 3-4 marta yuboriladi; stilbestrol 1,5-2,5 ml dan

ishlatiladi (0,005%-li eritmasi). Estrogen gormonlar bilan bir paytda karboxolinni qo'llash ham sigirlarda yaxshi natija beradi. Bunda teri ostiga sinestrolning 1%-li yog'li eritmasi (3-5 ml), 2 soatdan keyin esa karboxolinning 0,1%-li suvdagi eritmasidan 2-3 ml yuboriladi. Bu preparatlar kunora, jami uch marta qo'llaniladi.

Surunkali kataral endometritlarni davolashda kasal hayvonlarni avvalo to'la qimmatli oziqalar bilan Etarlicha ta'minlash kerak. Davolashda xuddi o'tkir endometritdagidek bachadon dezinfeksiyalovchi eritmalar bilan yuviladi. Eritmalar issiq (42-43°C) holda bo'lishi kerak.

Natriy xloridning suvdagi eritmasi bilan endometritni davolash yaxshi natija beradi. Mazkur eritma bilan yuvish shilliq pardani anchaga ta'sirlantiradi va bachadondagi hamma nerv-muskul apparatini qo'zg'atadi. Eritma distillangan yoki qaynatilgan suvda tayyorlanadi. Eritma konsentrasiyasi bachadondan chiqadigan ekssudatning miqdori va sifatiga qarab, har xil bo'ladi. Dastlabki yuvish uchun 5-7%-li eritmalar ishlatilsa, ekssudatlar kamayib qolganidan keyin 2-4%-li eritmalar ishlatiladi va hokazo. Davolashning oxiriga kelib, natriy xloridning 1%-li eritmasi yoki yaxshisi tuz-soda-qand eritmasi ishlatiladi. Yuvish uchun 2-3 l eritma kerak bo'ladi, Ekssudat ko'p miqdorda chiqayotgan bo'lsa, bachadonni ko'proq yuvib turishi lozim.

Bachadon yuvilganidan keyin 10-15 daqiqa o'tgach, eritma qoldig'ini va undagi patologik mahsulotlarni bachadondan chiqarib tashlash kerak. Buning uchun bachadonni har 1-2 kunda to'g'ri ichak orqali massaj qilib turish lozim.

Bundan tashqari, sinestrol yoki stilbestrolning 1%-li eritmasi har 24 soatda bir marta, jami 3-5 marta teri ostiga yuboriladi.

Antibiotiklar, sulfanilamid preparatlari va organizmning umumiy tonusini hamda mahalliy va umumiy himoya kuchlarini oshiradigan boshqa shifobaxsh moddalar ishlatiladi.

Surunkali yiringli endometritlarni davolash kasallikning boshlang'ich davrida xuddi yiringli-kataral endometritdagidek bachadonni yuvish va massaj qilish kerak. Bundan tashqari, tuxumdonda sariq tana saqlanib qolgan bo'lsa, tegishli operatsiya qilinadi.

Kasallik surunkali kechganda bachadonni bir marta Lyugol eritmasi bilan yuvish zarur (A.Y.Tarasevich). Bachadonga 100-200 ml Lyugol eritmasi (kristall yod 1,0, kaliy yodid - 2,0 va suv - 100,0) yuborishdan oldin bachadon bo'yni kanalini quruq steril tampon bilan artib, borli vazelin surtish lozim. Eritma bachadonda 10-15 daqiqa turgach, keyin to'g'ri ichak orqali massaj qilinib, tashqariga chiqarib tashlanadi. Ikkinchi kundan boshlab bachadon osh tuzining gipertonik eritmasi bilan yuviladi. Bachadon dastlab, 10%-li eritma bilan bir-ikki marta yuviladi, keyin eritmaning konsentratsiyasi asta-sekin kamaytirilib boradi va oxiri bachadon tuz-soda-qand eritmasi bilan yuviladi.

Piometrada xirurgik yo'l bilan davolanadi. Bachadon bo'ynining kanali yopiq bo'lsa, barmoqlarni parmasimon harakatlantirish bilan uni ochish kerak. Keyin bachadon bo'shlig'i natriy xloridning izotonik eritmasi bilan yuvilib, undan yiringli ekssudat chiqarib tashlanadi. Shundan keyin 100-200 ml Lyugol eritmasi yuborilib, 5 daqiqadan keyin bachadon to'g'ri ichak orqali massaj qilinadi. Keyingi kunlarda bachadon tuz eritmaları bilan yuviladi.

I.S.Koba (2010) sigirlarda o'tkir endometritlarni oldini olish uchun o'z vaqtida akusher-ginekologik dispanserlash o'tkazish orqali kasal hayvonlarni aniqlash, kasallangan hayvonlarni alohida xonalarga ajratish, tug'ruqxonalarda gigienasanitariya qoidalariga rioya qilinishi, tug'ishda aseptika-antiseptika qoidalariga rioya etilishi, faol masion tashkil etilishi, patologik tug'ishlarda akusherlik yordami ko'rsatishni to'g'ri tashkil etish kabi profilaktik tadbirlarni bajarilishi lozimligini ta'kidlaydi.

Hayvonlarni to'yimli oziqlar bilan oziqlantirmaslik, masionning etarli bo'lmasligi, molxonalarda antisanitariya sharoitlari ginekologik kasalliklarning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Shuni eslatib o'tish kerakki, qish va bahorda to'liq oziqlantirilmagan sigirlarning 50 foizida yozgi paytda ham moddalar almashinuvi darajasi tiklanmaydi. Shuning uchun har bir xo'jalikda Etarli Em-xashak bazasini yaratish, hayvonlarning yoshi, tana vazni, fiziologik holati va mahsuldorligiga qarab, me'yordagi Em-xashak bilan ta'minlash zarur (Kondraxon I.P., Levchenko V.I., 2005).

Ginekologik kasalliklarni oldini olish uchun har bir xo'jalikda quyidagi umumiy xo'jalik - zooveterinariya chora-tadbirlarni o'tkazish lozim:

Moddalar almashinuvi darajasini nazorat qilish va oziqlantirishni tartibga solish maqsadida vaqti-vaqti bilan ayniqsa, qish va bahor oylarida sigir va g'unojinlar qonidagi kalsiy, fosfor, karotin, oqsil va zahira ishqoriylik darajasini tekshirib turish lozim.

Rasionda vitaminlar Etishmaganda ularning preparatlari rasionga kiritiladi. Vitaminlarning preparatlari bo'g'oz sigirlarga har 3-5 kunda bir marta, jami 5 marta quyidagi miqdorda muskul orasiga in'eksiya qilinadi: A vitamini -200 ming XB, D vitamini -5 ming XB, E vitamini -10 mg. Ularning kompleks preparatlari (trivit, tetravit, tetramag) bir boshga 5-10 ml qo'llanishi ham mumkin.

Rasionda yod Etishmovchiligi aniqlanganda kuz, qish va bahor oylarida bo'g'oz sigirlarga har kuni 2-3 tabletka kayod preparati Em bilan berilishi yaxshi natija beradi. Kayod preparatini sog'iladigan sigirlar va buqalarga berilganda ular mahsuldorligining ortishi kuzatilgan (B.M.Eshburiev, 2010).

Moddalar almashinuvini yaxshilanish, yo'ldoshni ushlanib qolishi va buzoqlarda dispepsiya kasalligining oldini olish uchun bo'g'oz sigirlarning tug'ishiga 25 kun qolganda silos, senaj kabi oziqalarni rasiondan chiqarish va o'rniga 8-10 kg yarim qand lavlagi kiritish lozim. Bo'g'oz sigirlar rasionida 100 g oqsilga 80-150 g uglevod to'g'ri kelishini ta'minlash lozim (Q.N.Norboev va b., 2007).

I.S.Koba (2010) ma'lumotlariga ko'ra, sigirlarning o'tkar endometritlar bilan kasallanishi tuqqandan keyingi davrda bachadon shilliq pardasida endo- va ekzogen xarakterdagi shartli patogen mikroorganizmlarning rivojlanishi oqibatida kuzatilib, barcha davlatlarda sigirlarning o'tkar endometritlar bilan kasallanishi ko'p qayd etiladi.

Sigirlarning o'tkar endometritlar bilan kasallanishida oziqlantirish va ularni bo'g'ozligida parvarishlashdagi etishmovchiliklar, modda almashinuvlarining buzilishi, organizm rezistentligini pasayishiga sabab bo'ladigan omillar,

bachadonning lokal immunitetining pasayishi sababli unga tashqaridan tushgan mikrofloralar rivojlanishi uchun qo'lay sharoit yaratilishi hisoblanadi.

Bo'g'oz va sutdan chiqarilgan sigirlarni alohida-alohida guruhlariga ajratish maqsadga muvofiqdir. G'unojin va sigirlarni, ayniqsa, tuqqanidan keyin 3-4 kun o'tgach, har kuni sayr qildirish zarur. Buning uchun ularni ferma atrofini aylantirib, kuniga 1-2 marta 2-3 km masofaga haydab turish lozim.

Fermada tug'uruqxonalar va yangi tug'ilgan buzoqlar uchun profilaktoriylar tashkil qilinib, tug'ishiga 10 kun qolgan sigirlar yaxshilab tozalanganidan keyin tug'uruqxonaga o'tkaziladi, veterinariya-sanitariya qoidalariga amal qilingan holda tug'adigan sigir va buzoqlarga birinchi yordam berish uchun navbatchilik yo'lga qo'yiladi.

Sigirning tug'ishi me'yorida o'tishi uchun tug'uruqxonalarda alohida bokslar tashkil qilinadi. Bokslarga sigir tug'ishidan 2-3 kun ilgari o'tkaziladi.

Sigir tuqqanidan keyin buzog'ini yalashga imkon berish va buzoq kamida 5-7 kun onasi bilan birga saqlanishi lozim. Lekin bunda buzoq emishidan ilgari sigirning Elin so'rg'ichlari issiq suv bilan yaxshilab yuvilib artilishi zarur (Dani Glad, 2011).

Yuqoridagi chora-tadbirlarning o'tkazilishi yo'ldosh ajralishini tezlashtiradi, Elin kasalliklarining oldini oladi, sigirlar jinsiy faoliyatini tezda tiklaydi va buzoqlarni saqlab qolinishini ta'minlanadi.

Subklinik ketoz darajasida modda almashinuvlari buzilishi kuzatilgan sigirlarda keton tanachalari homila yo'ldoshi orqali o'tadi va homilaning me'yorida rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hayvonlar orasida o'lik bola tug'ish, nimjon va immun tanqisligi bilan tug'ilgan buzoqlar orasida diareya kuzatilib, ko'pincha o'lim bilan tugaydi. Bunday buzoqlar kelajakda podani to'ldirish uchun yaroqsiz bo'ladi. Shuning uchun silos-konsentrat tipda oziqlantirish sutchilikka ixtisoslashgan qoramolchilikni rivojlantirishning bir varianti bo'lsada, chorvachilikda rentabellikni keskin pasayishiga sabab bo'ladi.

A.M.Chomaev va boshqalar (2003) yozishicha, sigirlar tuqqandan keyin bachadonining tiklanish jarayoni uchun 50-60 kun ketadi. Shuning uchun ular

sigirlar tuqqandan keyin birinchi oy mobaynida qochirish yuqori samara bermaydi, qochirishni ikkinchi oyda amalga oshirish maqsadga muvofiq degan xulosaga kelganlar. Mualliflarning fikricha, 4000 kg sut mahsuldorligiga ega sigirlarni tuqqandan keyin taxminan 40-kunlarda qochirish eng qulay muddat hisoblanadi.

Shuni eslatib o'tish kerakki, qish va bahorda to'liq oziqlantirilmagan sigirlarning 50 foizida yozgi paytda ham moddalar almashinuvi darajasi tiklanmaydi. Shuning uchun har bir xo'jalikda etarli em-xashak bazasini yaratish, hayvonlarning yoshi, tana vazni, fiziologik holati va mahsuldorligiga qarab, me'yordagi em-xashak bilan ta'minlash zarur (A.M.Chomaev va b., 2003).

Rasionda vitaminlar etishmaganda ularning preparatlari rasionga kiritiladi. Vitaminlarning preparatlari sigirlarga har 3-5 kunda bir marta, jami 5 marta quyidagi miqdorda muskul orasiga in'eksiya qilinadi: A vitamini -200 ming XB, D vitamini -5 ming XB, E vitamini -10 mg. Ularning kompleks preparatlari (Trivit, Tetravit, Multivit) bir boshga 5-10 ml qo'llanishi ham mumkin (Sh.B.Ata-Kurbanov, B.M.Eshburiev, 2009).

Rasionda yod etishmovchiligi aniqlanganda kuz, qish va bahor oylarida bo'g'oz sigirlarga har kuni 2-3 tabletka kayod preparati em bilan berilishi yaxshi natija beradi. Kayod preparatini sog'iladigan sigirlar va buqalarga berilganda ular mahsuldorligining ortishi kuzatilgan.

Q.N.Norboev va b. (2007) ma'lumotlariga ko'ra, moddalar almashinuvini yaxshilanish, yo'ldoshni ushlanib qolishi va buzoqlarda dispepsiya kasalligining oldini olish uchun bo'g'oz sigirlarning tug'ishiga 25 kun qolganda silos, senaj kabi oziqalarni rasiondan chiqarish va o'rniga 8-10 kg yarim qand lavlagi kiritish lozim. Sigirlar rasionida 100 g oqsilga 80-150 g uglevod to'g'ri kelishini ta'minlash lozim.

Har bir xo'jalikda yaxshi jihozlangan molxona va sayr maydonlari bo'lishi kerak. Sigirlarni qoidaga asosan saqlash va tug'ishiga 50-60 kun qolganda sog'ishni to'xtatishga e'tibor beriladi.

Bo'g'oz va sutdan chiqarilgan sigirlarni alohida-alohida guruhlariga ajratish maqsadga muvofiqdir. G'unojin va sigirlarni, ayniqsa, tuqqanidan keyin 3-4 kun

o'tgach, har kuni sayr qildirish zarur. Buning uchun ularni ferma atrofini aylantirib, kuniga 1-2 marta 2-3 km masofaga haydab turish lozim.

Noqulay iqlim (yorug'lik, yuqori yoki past harorat, ammiak, namlik) natijasida qisir qolishning oldini olish maqsadida molxonalar sanitariya holatini yaxshilash, ferma atrofida yaxshi mikroiqlim yaratish, sigir va buqalarni cho'miltirish uchun dushlar qurish maqsadga muvofiqdir (Nikitina V.Y. va b., 1999).

Fermada tug'uruqxonalar va yangi tug'ilgan buzoqlar uchun profilaktoriylar tashkil qilinib, tug'ishiga 10 kun qolgan sigirlar yaxshilab tozalanganidan keyin tug'uruqxonaga o'tkaziladi, veterinariya-sanitariya qoidalariga amal qilingan holda tug'adigan sigir va buzoqlarga birinchi yordam berish uchun navbatchilik yo'lga qo'yiladi.

Sigirning tug'ishi me'yorida o'tishi uchun tug'uruqxonalarda alohida bokslar tashkil qilinadi. Bokslarga sigir tug'ishidan 2-3 kun ilgari o'tkaziladi.

Sun'iy urug'lantirish samaradorligini oshirish uchun sun'iy urug'lantirish tashkilotlari ishini yaxshilash va ularni malakali mutaxassislar bilan ta'minlash zarur. Ularda vetvrach-ginekologlarning ishlashi maqsadga muvofiq bo'ladi. Har bir fermada standart asosda qo'rilgan va yaxshi jihozlangan sun'iy urug'lantirish punktlari bo'lishi kerak (A.Kertaev, 2010).

Sun'iy urug'lantirish punktlarida ishlash uchun mutaxassis-osemenatorlarni tanlash, ularning malakasini oshirishga katta e'tibor beriladi. Osemenatorlar sigirlarni sun'iy urug'lantirishdan tashqari, ularning bo'g'ozligini aniqlashni ham bilishlari shart.

Urug'lantirish yoshidagi g'unojin va sigirlarni veterinariya-sanitariya qoidalariga rioya qilgan holda sun'iy urug'lantirish, sun'iy urug'lantirish paytida xonada shovqin bo'lmasligi va hayvonlar bilan yumshoq muomalada bo'lish kerak. Urug'lantirish oldidan sperma sifati tekshiriladi. Agarda xo'jalikda buqalar bo'lsa, ularning spermasi oyiga bir marta nazorat qilinadi. Sun'iy urug'lantirish uchun yangi olingan sperma 8 ball, muzlatilgani 4 ballga ega bo'lishi kerak (V.S.Shipilov va b., 1998).

Sun'iy urug'lantirishga taalluqli hamma hujjatlarni osemاتور olib borganligi uchun fermadagi hamma hayvonlarni inventarizasiyadan o'tkazadi.

Sigirlarning kuyga kelganligini aniq bilish uchun sun'iy urug'lantirish kalendari, bo'g'oz sigirlar uchun kartoteka, sigirlar tartib soni yozilgan taxtachalarga jetonlar osish kabi tadbirlarni o'tkazish lozim.

Sigirlarda jinsiy moyillik refleksi aniqlangandan keyingina ikki marta (orasi 12 soat) urug'lantiriladi. Agarda sigirda kuyikish belgilari uzoq davom etsa, ikkinchi urug'lantirishdan 12 soat o'tkazib, uchinchi marta urug'lantiriladi.

Sigirlarning kuyga kelganligi haqida sog'uvchilar, molboqarlar, brigadirlar yoki ferma mudirlari osemاتورga xabar beradilar. Agarda xo'jalik hayvonlarining jinsiy a'zolarida uchraydigan yuqumli kasalliklardan (trixomonoz, vibrioz, brusellyoz) holi bo'lsa, sigirlarning kuyga kelganligini aniqlash uchun vazektomiya qilingan buqalardan ertalab va kechqurun 1-1,5 soat foydalaniladi. 70% hollarda sigirlarning kuyga kelishi kechqurun va kechasi kuzatiladi. Sigirlarning kuyikishi sutkasiga 2 marta aniqlansa 60%, uch martada 80-90% va kecha-kunduz aniqlansa 98-100% to'g'ri natijaga erishish mumkin.

Bizning sharoitimizda kuyikishni ertalab, kunduzi va kechqurun sog'ish paytida, hayvonlarga qarash va sayrga chiqarishda aniqlash yaxshi natija beradi. Urug'lantirish natijasini aniqlash uchun kuyikish muddati yaqinlashgan sigirlarning sag'riniga ertalab bo'r bilan belgi qo'yiladi. Sayrdan keyin, surtilgan bo'r belgilari uchirilgan va junlari hurpaygan bo'lsa, sigir kuyga kelganligidan dalolat beradi va ular ajratilib sun'iy urug'lantiriladi (Sh.B.Ata-Kurbanov va b., 2010).

Sigirlarni birinchi kuyikishda urug'lantirish bir yilda har bir sigirdan bittadan buzoq olishning omilidir. Birinchi kuyikishda 30% sigirlar, ikkinchisida 72% va uchinchisida 74% sigirlar urug'lanadi. Urug'lantirish vaqti ham katta ahamiyatga ega. Kuyikish boshlanganda urug'lantirilsa, 44%, o'rtasida - 82%, oxirida esa - 75% sigirlar urug'lanadi (A.M.Chomaev va b., 2003).

Tuxumdonlar gipofunksiyasi va atrofiyasi oqibatidagi bepushtliklarni davolashda avvalo hayvonlarning oziqlantirish va saqlash sharoitlarini yaxshilash

va ratsionda vitaminlar va mineral moddalar etarlicha bo'lishini ta'minlash kerak. Hayvonlarga rejali ravishda masion berilishi lozim.

Estrogenlar yuborilgandan keyin 5-10 kun davomida hayvonda kuyikish kuzatilmasa stilbestrol (2 ml) yoki sinestrol (1-1,5 ml) takror yuborilishi kerak. Tuxumdonlar funksiyasining etishmovchiligida faqat sinestrolning 1%-li yog'li yoki spirtli eritmasidan 1-3 ml (hayvonning tana vazniga qarab) 24-48 soat oralatib 1-2 inekiya qilinadi.

Tuxumdonlarda qon aylanishi va oziqlanishini yaxshilash maqsadida har bir tuxumdon 3-5 daqiqa davomida massaj qilinadi. Tuxumdonlar faoliyatini qo'zg'atish uchun estrogenlar bilan birga vagotron moddalar ham ishlatiladi: teri ostiga 0,5%-li prozerin eritmasi yoki 0,1%-li karboxolin eritmasi 2-3 ml yuboriladi, shundan 5 kun o'tgach esa 0,005%-li stilbestrol eritmasidan 2 ml muskul orasiga yoki sinestrolning 1%-li yog'li eritmasidan 1-1,5 ml teri ostiga yuboriladi. Kuyga kelishni yaxshilash uchun ineksiyani 24-28 soat oralatib, 4-5 marta takrorlash kerak.

Hayvonlardagi bakterial etiologiyali kasalliklarni davolash uchun **Ditrim** preparati qo'llaniladi. **Tarkibi:** 1 ml Ditrim tarkibida 200 mg sulfadimezin va 40 mg trimetoprim shuningdek, yordamchi komponentlar.

Tavsiya etilishi: Ditrimni qoramollar, cho'chqalar, otlar va itlardagi preparatga sezgir mikroorganizmlar keltirib chiqargan nafas a'zolari, osnqozon-ichak trakti va siydik yo'li tizimi bakterial infeksiyalarida tavsiya etiladi.

Qo'llanilishi va me'yorlari: Preparatni 100 kg xayvon vazniga 1ml me'yorida bir kunda bir marta muskul orasiga (otlarga tomirga yuborilgani ma'qul) qo'llaniladi. Kasallikning og'ir ko'rinishida birinchi 2-3 kunida preparatni huddi sh me'yorda kuniga 2 marta 12 soat oralig'i bilan qo'llaniladi. Ditrim itlar va cho'chqalarga 5 ml dan ortiq me'yorda qo'llanilganda, yirik shoxli qoramollar, cho'chqalar va otlarga 20 ml dan ortiq me'yorda qo'llanilganda bir necha in'Eksiya bilan xar xil nuqtalarga muskul orasiga yuboriladi. Davolash kursi 3-7 kunni tashkil etadi.

3. XUSUSIY TADQIQOTLAR

3.1. Xo'jalikning iqtisodiy tavsifi

Tadqiqotlarning tajriba qismi 2014 yilda Samarqand viloyati Pastdarg'om tumanidagi "Jura" fermer xo'jaligi sharoitida o'tkazildi.

Xo'jalikda o'rtacha xarorat yozda 35 - 40°C, qishda esa 10 - 20°C, yillik yog'ingarchilik 280 mm ni tashkil qiladi. Xo'jalikda erlari asosan bo'z tuproqlardan iborat. Xo'jalikning er maydoni 138 gektardan iborat. Xo'jalikning er maydoni 2012 yilda 60 gektarga ko'pytirilgan. Bu fermer xo'jaliklarini kattalashtirish va optimallashtirish asosida amalga oshirilgan bo'lib xo'jalik erlaridan asosan mollar uchun oziqa etishtirish maqsadida foydalaniladi.

1- jadval

Xo'jalikning er fondi, ga

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013yil	2014 yil
Umumiy er maydoni	78	138	138
Qishloq xo'jalik erlari	74	134	134
Sug'oriladigan erlar	74	134	134
Ko'p yillik daraxtzorlar	3	3	3

Xo'jalik asosan sut ishlab chiqarishga va nasilli g'unojinlar etishtirishga ixtisoslashgan chorvachilik va bog'dorchilik bilan shug'ullanadi. Fermer xo'jaligining tabiiy-iqlim va tuproq sharoiti qishloq xo'jalik ekinlarini o'stirish va rivojlantirish uchun qulaydir.

Keyingi yillarda don ekinlari maydoni 40 gektarga, ularning hosildorligi 25 sentner ko'paygan. Don uchun makkajo'xori maydoni 5 gektarga ko'paygan va hosildorlik 9 sentnerga oshgan.

Silos uchun makkajo'xori maydoni 5 gektarga ozayib, hosildorligi 25 sentner kamaygan. Ko'k beda uchun beda maydonlari 10 gektarga ko'payib hosildorligi 5 sentnerga pasaygan.

Qishloq xo'jalik ekinlari maydoni va ularning hosildorligi

Ekin turlari	2012 yil		2013 yil		2014 yil	
	ga	hosil- dorlik, s	ga	hosil- dorlik, s	ga	hosil- dorlik, s
Don ekinlari	40	40	80	45	80	70
Makkajo'xori: don uchun	8	57	20	60	20	66
Silos uchun	18	295	24	300	24	320
Beda ko'k o't uchun	6	280	8	300	12	500
Pichan uchun	2	130	2	140	2	145

Keyingi yillarda don ekinlari maydoni 40 gektarga ko'paygan, ularning hosildorligi 2012 yilga nisbatan 2013 yilda 5 s oshgan, 2014 yilda esa 25 sentner ko'paygan. Don uchun makkajo'xori maydoni 12 gektarga ko'paygan va hosildorlik 13 sentnerga oshgan.

Silos uchun makkajo'xori 5 gektarga ko'payib, hosildorligi esa 25 sentnerga ko'paygan. Ko'k beda uchun beda maydonlari 4 gektarga ko'payib hosildorligi 200 sentnerga oshgan. Pichan uchun beda maydoni 2 gektarni tashkil etib, hosildorligi 2012 yilda 130 sentner, 2013 yilda 140 s va 2014 yilda 145 s tashkil etgan.

Umuman keyingi yillarda ekinlarning hosildorligi ancha yuqori bo'lgan. Bu xo'jalikda erlarning meliorativ holati va hosildorligi yaxshilanib borayotganligidan dalolat beradi. Hosildorlikni yanada ko'paytirish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun agrotexnika tadbirlarini o'z vaqtida sifatli o'tkazish, mahalliy va madaniy o'g'itlardan samarali foydalanish zarur.

Xo'jalikda chetdan keltirilgan zotli qoramollar, shuningdek, qo'ylar va otlar urchitiladi.

Xo'jalikda chorva mollarini sonining o'zgarishi, bosh

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil
Jami qoramollar	293	317	328
Shundan sigirlar	77	102	102
Jami qo'ylar	550	634	709
Shundan sovliqlar	84	120	150
Jami otlar	4	4	4
Shundan biyalar	2	2	2

Keyingi yillarda qoramollari soni 35 boshga, shundan sigirlar soni 25 boshga ko'paygan. Qo'ylar soni 159 boshga ko'paygan. Mollar sonining ko'payishi fermer xo'jaliklarining tashkil etilishi yaxshi samara berayotganligini ko'rsatadi.

Xo'jalikda chorva mollarining mahsuldorligi va bola berishi quyidagicha o'zgarib borgan (4-jadval).

Chorva mollarining mahsuldorligi

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil
Bir sigirdan olingan sut, kg	2740	2250	5600
Buzoq olish, bosh	61	81	86
100 bosh sovliqdan qo'zi olish, bosh	67	96	120

Keyingi 3 yilda sigirlarning sut mahsuldorligi 2860 kg ga ko'paygan, sigirlardan buzoq olish 25 boshga ko'paygan. Buning sababi sigirlar sonining ko'payishi va sigirlarning o'z vaqtida urug'lantirish ishlarining yaxshi yo'lga qo'yilganligidir. 100 bosh sovliqdan qo'zi olish 53 boshga ko'paygan.

Chorva mollarining mahsuldorligini oshirish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun mollarni zooveterinariya talablari asosida oziqlantirish, asrash, o'z vaqtida urug'lantirish va ulardan to'g'ri foydalanish lozim.

Xo'jalikda chorva mahsulotlari ishlab chiqarish uchun ozuqa sarfi quyidagicha o'zgarib borgan (5-jadval).

Chorva mahsulotlari uchun oziqa sarfi (oziqa birligi)

Mahsulot turlari	2012 yil	2013 yil	2014 yil
1 kg sut uchun	1,93	1,72	1,45
1 kg semirish uchun	30,0	29,0	27,0

Xo'jalikda mahsulot birligi uchun oziqa harajatlari birmuncha yuqori bo'lgan. 1 litr sut uchun oziqa birligiga, 1 kg semirish uchun oziqa harajati qariyb 3 marta ortiq bo'lgan. Buning sababi oziqlantirishdagi har xil buzilishlar, ayrim paytlarda em oziqalarning etishmay qolishi natijasida mollarning ozib ketishi, oziqalarni notug'ri sarflash, hisob-kitob ishlaridagi kamchiliklardir. Odatda hayvonlarni me'yoriy oziqlantirishdagi 1 litr sut uchun o'rtacha 1,2 oziqa birligi, qoramollarning 1 kg qo'shimcha semirish uchun 8-10 oziqa birligi sarflandi.

3.2. Tadqiqotlar ob'ekti va uslublari

Sigirlarda ginekologik kasalliklarning tarqalishi, sabablari va rivojlanish xususiyatlari, klinik belgilari va qondagi morfobiokimyoviy o'zgarishlarni hamda ushbu kasalliklarning oqibatlarini o'rganish maqsadida sog'in sigirlar va urug'lantirish yoshidagi tanalarda dispanser tadqiqotlar o'tkazilib, xo'jalikning chorvachilik bo'yicha iqtisodiy ko'rsatkichlari, hayvonlarni saqlash va oziqlantirish sharoitlari, sut mahsuldorligi, buzoq olish, ularning tug'ilgandagi tana vaznini tahlil qilish asosida poda sindromatikasi o'rganildi.

Dispanser tekshirishlar sigirlar tug'ishining 2-oyidan boshlanib, ularning urug'lantirilishigacha bo'lgan davrda har 20 kunda bir marta o'tkazildi. Ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sigirlardan "o'xshash juftliklar" tamoyili (I.P.Kondraxon, 1980) asosida "etalon" guruhlar tashkil etilib, ularda klinik-fiziologik status va qonning morfobiokimyoviy ko'rsatkichlari aniqlandi.

Sigirlarning oziqa rasionlari tarkibi va to'yimligi, tarkibidagi hazmlanuvchi protein, qand, karotin, kalsiy, fosfor, kletchatka miqdorlari bo'yicha zootexnikaviy tahlil qilinib, oziqlantirish me'yorlari bilan taqqoslash asosida hayvonlar organizmi

ehtiyojlarining qondirilish darajasi o'rganildi. Xo'jalikdagi sigirlarning klinik holati aniqlanib, bunda umumiy holati, ishtaha, semizlik darajasi, tashqi ta'sirotlarga javob reaksiyasiga e'tibor berildi. Umumiy qabul qilingan klinik tekshirish usullari bilan shilliq pardalar, teri va teri qoplamasi, harakat a'zolarining holati, oshqozon oldi bo'limlarining 5 daqiqadagi harakati, tana harorati, 1 daqiqadagi yurak urishi va nafas soni, qindan ekssudat oqishi va uning xarakteri aniqlandi.

Sigirlar tuqqandan keyin va har 5 kunda bir marta klinik tekshirishlar, qin orqali va rektal tekshirishlar yordamida bachadonning holati va uning o'z holiga kelishi (subinvalyusiyasi) aniqlanib borildi. Sigirlarda kuyga kelish va jinsiy siklning kechishi o'rganildi.

Tashqi tekshirishlar bilan jinsiy lablar halati, undan shilimshiq suyuqlik oqishi, uning rangi, hidi va konsistensiyasi, shilliq pardalarning rangi aniqlandi.

Qin oynasi yordamida qin orqali tekshirish bilan qin shilliq pardasining holati, bachadon buyinchasining holati, uning yopilganlik darajasi, bachadondan ajralayotgan suyuqlikning xarakteri o'rganildi.

To'g'ri ichak orqali tekshirish bilan bachadonning kattaligi, shoxlarining holati, unda suyuqlik borligi, bachadon devorining qisqarishi, hamda tuxumdonlar holati, ularda follikulalar yoki sariq tana borligi aniqlandi. Sigirlar davolashni boshlashdan oldin va har 10 kunda bir marta tekshirishlardan o'tkazilib turildi.

Sigirlardan olingan qon na'munalarida eritrositlar va leykositlar soni (Goryaev sanoq to'rida), gemoglobin (Sali gemometri yordamida), glyukoza (Ortoluidin bilan rangli reaksiya), qon zardobida umumiy oqsil (Refraktometrik usul), leykogramma (Romanovski-Gimza usulida bo'yalgan surtmalarda) aniqlandi.

Mikroorganizmlarning antibiotiklarga sezuvchanligi ekmadagi antibiotiklar disklari atrofida mikoflora o'smagan zona kattaligini aniqlash usulida aniqlandi.

Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashni takomillashtirishda davolash vositalarini tanlash, qo'llanilgan preparatlarning terapevtik samaradorligini aniqlash maqsadida, ularning sigirlar klinik-fiziologik holati, qonning ayrim morfobiokimyoviy ko'rsatkichlari va fiziologik holatiga ta'sirini o'rganish,

davolash vositalarining terapevtik va iqtisodiy samaradorligini aniqlash maqsadida davolash tajribalari o'tkazildi.

Tajribalar uchun har birida 3 boshdan ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sog'in sigirlar bo'lgan ikkita guruh tashkil etilib, birinchi tajriba guruhidagi sigirlar quyidagicha davolandi:

-qin va bachadon buyinchasi tuzli-sodali eritma (10 g osh tuzi, 20 g natriy gidrokarbonat, 1 litrgacha qaynatilgan suv) bilan yuvildi; oksitosinning 1,5%-li eritmasidan 4 ml (30-40 XB dozada) teri ostiga yuborildi; metrit antibiotigidan 100 ml kuniga bir marta vena qon tomiriga yuborildi; Ditrin antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta muskul orasiga yuborildi, yodopen suppozitoriysidan 1 dona bachadonga tashlandi.

2- nazorat guruhidagi ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sigirlar xo'jalikda joriy etilgan usulda quyidagicha davolandi:

- bachadon 0,1%-li kaliy permanganat eritmasi bilan yuvildi;
- bachadon buyinchasiga furazolidon tayoqchasidan 4 dona qo'yildi;
- Ditrin antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta muskul orasiga yuborildi.

3.3. Chetdan keltirilgan sigirlarda sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash bo'yicha tajribalar natijalari.

3.3.1. Sigirlarni oziqlantirishning tahlili.

Sigir va urug'lantirish yoshidagi tanalar bepushtliklarining etiologiyasi ko'p jihatdan hayvonlarni saqlash sharoitlari, oziqlantirish tipi, rasionlarning to'yimliliigi, hayvonlar organizmining biologik faol va mineral moddalar, ayniqsa, mikroelementlar bilan ta'minlanish darajasiga bog'liq.

Sigirlar organizmining to'yimli moddalar va shuningdek, vitaminlar hamda makro va mikroelementlarga bo'lgan ehtiyojlarining qondirilish darajasini o'rganish maqsadida xo'jaliklarda sigirlar rasionlari tarkibi va to'yimligi bo'yicha zootexnikaviy tahlil qilindi.

Fermer xo'jaligida sigirlar rasioni asosan silos - konsentrat tipida ekanligi bilan xarakterlanib, oziqlantirish me'yorlariga nisbatan 2,08 oziqa birligining etishmasligi qayd etildi. Rasiondagi hazmlanuvchi protien 911,8 grammni, u bilan ta'minlanish esa 105,8 foizni tashkil etdi.

Sigirlar rasionning asosiy qismini tashkil etadigan paxta sheluxasi va shroti tarkibida hazmlanuvchi proteinning ko'p bo'lishi (o'rtacha 17-54 %) bilan bir qatorda bu oziqalar tarkibida hayvonlar uchun zaharli hisoblangan gossipol alkaloidining konsentrasiyasi 1 kg quruq moddada 0.020-0,046% gacha etishi mumkin. Shuning uchun hayvonlarga uzoq muddat paxta sheluxasi va shroti berilishi ularning zaharlanishiga sabab bo'ladi (Q.N.Norboev va b., 2007).

Sigirlar organizmining Engil hazmlanuvchi uglevodlarga bo'lgan ehtiyojlarining qondirilishi 46,4 foizni tashkil etdi, ya'ni rasiondagi qand miqdorining me'yorlardan 364,4 grammga kamligi aniqlandi. Qand-oqsil nisbati me'yordagi 0,8-1,2 o'rniga 0,34 ni tashkil etdi.

Sigirlar rasionidagi kletchatkaning miqdori me'yordagi 2850 g o'rniga 2726 grammni, u bilan sigirlar organizmining ta'minlanishi 95,6 foizni, karotinning miqdori 168,8 mg.ni, u bilan ta'minlanish - 43,8 foizni tashkil etdi. Ratsionda karotinning tanqisligi retinolning organizmda endogen sintezi va zahiralarning kamayishi va oqibatda modda almashinuvlarining izdan chiqishi, qisir qolish hamda homilaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xo'jalikda sigirlar rasionining makroelementli tarkibi oziqlantirish me'yorlariga nisbatan kalsiyning 5,49 grammga va fosforning 6,3 grammga etishmasligi bilan xarakterlandi. Sigirlarning kalsiy bilan ta'minlanishi 92,1% va fosfor bilan ta'minlanishi - 84,2 foizni tashkil etdi. Fosforning kalsiyga nisbati 0,52 ga teng ekanligi aniqlandi.

Sog'in sigirlarning oziqlantirilishini tahlil qilish bilan shunday xulosaga keldikki, rasionlar tipi, tarkibi va to'yimlilik bo'yicha sigirlar organizmining to'yimli moddalar, biologik faol moddalar, makro va mikroelementlarga nisbatan ehtiyojlarini to'liq qondirmaydi. Rasionlarning oqsilli va energetik jihatdan nomutanosibligi, qand-oqsil va fosfor-kalsiy nisbatlarining pastligi, oziqalar

tarkibidagi makro va mikroelementlar miqdorining oziqlantirish me'yorlariga nisbatan kamligi sigirlarda bepushliklarning kelib chiqishida asosiy etiologik omillar hisoblanadi. Sigirlarni yil davomida bir joyda saqlanishi, gipodinamiya va gipoinsolyasiya ularda bepustliklarning kelib chiqishi va modda almashinuvlarining buzilishlarini yanada kuchayishiga olib keladi.

Sigirlar rasioni. 4-jadval.

Oziqalar	Miqdori, kg	Oz. birligi	Hazm. protein, g	Qand, g	Karotin, mg	Kalsiy, g	Fosfor, g	Kletchatka, g
Makka silosi	12	2,76	108	318	158,4	40,8	8,76	976
Bug'doy smoni	3	0,54	10,8	1,58	10,6	5,61	6,3	473
Paxta sheluxasi	3	0,64	63,0	-	-	13,2	3,3	1020
Paxta shroti	2	1,98	730	-	-	5,2	15,4	256,0
Rasionda	20	5,92	911,8	319,6	169	64,51	33,7	2726
Me'yor bo'yicha talab etiladi		8,0	840	680	385	70	40	2850
Farqi, +,-		-2,08	+71,8	-360,5	-216	-5,49	-6,3	-123,0

Qand-oqsil nisbati -0,34; fosfor- kalsiy nisbati - 0,52.

3.3.2. Sigirlarni klinik, gematologik va ginekologik tekshirish natijalari.

Xo'jalikdagi Polsha davlatidan keltirilgan sigirlarni klinik-ginekologik tekshirish bilan ginekologik kasalliklar xarakteri o'rganilganda kataral-yiringli endometrit - 75%, kataral endometrit - 41%, fibrinli endometrit - 7% va nekrotik endometritlar - 4%ni tashkil etdi.

Tajribalarimizni boshlashdan oldin tajriba va nazorat guruhlaridagi ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sigirlarning klinik-fiziologik ko'rsatkichlari umumiy holsizlanish, befarqlik, ishtahaning o'zgarishi, oshqozon oldi bo'limlarining gipotoniya, shilliq pardalarning oqarishi (anemiya), qindan kataral-yiringli ekssudat oqishi kabi klinik belgilar bilan tavsiflangan bo'lsa,

tajribalarning oxiriga kelib faqat nazorat guruhidagi sigirlarda klinik-fiziologik ko'rsatkichlarning o'zgarishi kuzatildi.

Kataral-yiringli endometrit bilan kasallangan sigirlarda tana haroratini o'rtacha 0,5-1°C, yurak urishi sonini bir daqiqada 10-15 martagacha ortishi, umumiy holsizlanish, ishtahaning o'zgarishi, oshqozon oldi bo'limlari qisqarishlarining kamayishi gipotoniya, shilliq pardalarning oqarishi (anemiya), qindan kataral-yiringli eksudat oqishi qayd etildi. Bu ko'rsatkichlar o'tkir kataral-yiringli endometritlar paytida tana haroratining ko'tarilish va yurak urishi sonining ortishi bilan kechishi ma'lum bo'ladi.

Tajriba va nazorat guruhidagi sigirlar qonining ayrim morfobiokimyoviy ko'rsatkichlari tajribalarni boshlashdan oldin bir xil ko'rsatkichlar bilan xarakterlangan bo'lsa, nazorat guruhidagi sigirlarda bu ko'rsatkichlarning tajribalar oxirigacha yomonlashib borishi qayd etildi

5-jadval.

Endometrit bilan kasallangan sigirlar gematologik ko'rsatkichlari.

Guruhlar	Gemoglobin, g/l	Eritrositlar, Mln/mkl	Leykositlar, ming/mkl	Eozinofillar	Limfositlar	Monositlar	Tayoqchayadr oli lar	Segmentyadrol i neytrifillar	Yosh neytrifillar	Umumiy oqsil
1 tajriba	104±	6,21	5,43±	4,7±	67,0	2,6±	2,1±	28,0	0	60,2
	0,18	±0,6	0,2	0,6	±2,1	0,3	1,1	±1,2		±0,9
	113±	8,26	10,56	2,3±	40,6	2,3±	8,4±	44,8	1,1±	76,5
2 nazorat	0,29	±1,3	±0,1	0,6	±0,3	0,3	2,3	±1,4	0,5	±0,1
	102±	6,11	5,93±	5,2±	60,0	2,7±	2,1±	26,8	0	61,2
	0,24	±0,7	0,3	0,5	±2,5	0,4	1,4	±1,1		±0,5
	108±	6,72	6,76±	4,8±	63,0	2,5±	2,0±	27,1	0	60,8
	0,27	±0,4	0,12	0,5	±2,5	0,27	1,3	±1,3		±0,8

Nazorat va tajriba guruhlarida davolanayotgan guruhlardagi kataral-yiringli endometritlar bilan kasallangan sigirlar gematologik ko'rsatkichlari 5- jadvalda

keltirilgan. 5- jadvaldan ma'lumki, davolashning oxiriga kelib nazorat guruhida davolangan sigirlarga nisbatan tajriba guruhida yangi variantda davolangan sigirlarda gemoglobinni o'rtacha $5^g/l$ ga, eritrositlarni - 1,54 mln/mkl ga ko'payishi, leykositlarni 3,20 ming/mkl ga kamayishi va leykoformula ko'rsatkichlarining fiziologik me'yorlar darajasigacha yaxshilanishi xarakterli bo'ldi. Nazorat guruhidagi sigirlarda esa gemoglobin, eritrositlar soni, umumiy oqsil miqdorini kamayishi, leykoformula limfositlar, eozinofillar foizining ortishi va tayoqchayadroli, segmentyadroli neytrofillar va yosh neytrofillar foizining kamayishi hisobiga yadroni chapga siljishi bilan xarakterlandi.

Tajriba va nazorat guruhda davolangan sigirlarda davolashning samaradorligi 1- guruhda 90 va 2- guruhda 40%ni tashkil etdi, ya'ni tajriba guruhida davolash samaradorligi 50%ga yuqori bo'ldi. Tajriba guruhidagi sigirlarning barchasi sog'ayib, davolash kursi o'rtacha 6 kunni tashkil etdi. Nazorat guruhida sigirlarning to'liq sog'ayishi kuzatilmasdan, davolash samaradorligi 70%ni, davolash kursi o'rtacha 12 kunni tashkil etdi (6-jadval).

6-jadval.

Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash usullarining samaradorligi

Guruhlar	Hayvonlar soni	Davolash kurslari soni	Birinchi marta davolash samaradorligi %	Bepushtlikning davomiyligi, kun
Tajriba	3	1	90	96
Nazorat	3	2	40	158

Tajriba guruhidagi sigirlarda tajribalarning oxiriga kelib tajribalarning boshidagi ko'rsatkichlarga nisbatan klinik fiziologik statusning va qonning morfobiokimyoviy ko'rsatkichlarning yaxshilanishini qo'llanilgan preparatlarning organizmga ijobiy ta'siri bilan izohlaymiz.

3.3.3. ISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI.

Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolash tadbirlarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda “Veterinariya tadbirlarining iqtisodiy samradorligini aniqlash” deb nomlangan (T.Abduraxmonov, R.B.Davlatov, 2000) uslubiy qo'llanmadan foydalanildi. Iqtisodiy samaradorliklarni sifatida iqtisodiy samara (Is) va veterinariya tadbirlari uchun sarflangan har 1 so'm harajat hisobiga olingan iqtisodiy foyda (Ss) aniqlandi.

Ginekologik kasalliklar paytida o'lim koeffisienti aniqlanmaganligi tufayli guruhlab profilaktik davolash samaradorligini hisoblashda faqat qo'shimcha olingan mahsulotlarning tannarxi va veterinariya tadbirlari uchun sarflangan harajatlar hisobga olindi.

Mahsulotlarning xarid narxlari o'rtacha bozor narxida olindi. Davolash tadbirlarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda birlamchi ma'lumotlar qo'yidagi jadvalda keltirilgan.

№	Ko'rsatkichlar	Kundalik variant	Yangi variant
1.	Guruhdagi hayvonlar bosh soni	6	6
2.	Bir sigirdan kunlik sut sog'ib olish	10,6	14,5
3.	1 kg sutning xarid narxi	1800	1800
4.	Veterinariya tadbirlari uchun harajat (bir boshiga so'm)		5854

Qo'llanilgan preparatining sut mahsuldorligiga ta'sirini aniqlash maqsadida tajriba va nazorat guruhidagi sigirlardan kunlik sog'ib olinadigan sut va uning yog'lilik darajasi sigirlarning tuqqandan keyingi 30- kunidan boshlab, 10 kun davomida o'rganildi.

Tajriba guruhidagi sigirlarda sut mahsuldorligining sezilarli darajada ortishi qayd etildi, ya'ni nazorat guruhiga nisbatan bir kunlik sut sog'ib olish bir bosh sigir hisobiga o'rtacha 3,2 kg. ga (51,6%) yuqori bo'ldi (7-jadval).

Bu ko'rsatkichlar qullanilgan preparatlarning terapevtik samaradorligi yuqori ekanligi hisobiga modda almashinuvlarining yaxshilanishi va sigirlar sut mahsuldorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishidan dalolat beradi.

7-jadval.

Tajribadagi sigirlar sut maxsuldorligi ko'rsatkichlari

Guruhlar	Bir kunda sog'ib olingan sut, kg	Nazorat guruhiga nisbatan, %	Sutning o'rtacha yog'liligi, %	10 kunda sog'ib olingan sut, kg	Nazorat guruhiga nisbatan, %
I tajriba	8,4±0,27	135,4	4,0	86,2±2,18	138,5
II nazorat	6,2±0,14	100	3,7	62,2±1,17	100

Tajribalar uchun har birida 3 boshdan ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sog'in sigirlar bo'lgan ikkita guruh tashkil etilib, birinchi tajriba guruhidagi sigirlar quyidagicha davolandi:

-qin va bachadon buyinchasi tuzli-sodali eritma (10 g osh tuzi, 20 g natriy gidrokarbonat, 1 l qaynatilgan suv) bilan yuvildi; oksitosinning 1,5%-li eritmasidan 4 ml (30-40 XB dozada) teri ostiga yuborildi; metrit antibiotigidan 100 ml kuniga bir marta vena qon tomiriga yuborildi; Ditrin antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta muskul orasiga yuborildi, yodopen suppozitoriysidan 1 dona bachadoga tashlandi.

- 2-nazorat guruhidagi ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sigirlar xo'jalikda joriy etilgan usulda quyidagicha davolandi:

- bachadon 0,1%-li kaliy permanganat eritmasi bilan yuvildi; bachadon buyinchasiga furazolidon tayoqchasidan 4 dona qo'yildi; Ditrin antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta muskul orasiga yuborildi.

Oldi olingan zararni hisoblashda tajriba guruhidagi (20%) va nazorat guruhidagi (80%) sigirlarning kasallanish darajasi va shuningdek, bir bosh sigirga iqtisodiy zarar koefitsienti (Kz) hisobga olindi.

Bir bosh sigirga iqtisodiy zarar koefitsienti (Kz) miqdori quyidagicha aniqlandi.

Tajriba guruhidagi sigirlardan olingan sut $14,5 \text{ kg} \times 1800 \text{ so'm} = 2900 \text{ so'm}$,
nazorat guruhidagi sigirlardan sog'ib olingan sutning tannarxi $10,6 \text{ kg} \times 200 \text{ so'm}$
 $= 2120 \text{ so'm}$ ni tashkil etdi, ya'ni bir bosh sigir hisobiga iqtisodiy zarar:

$$K_z = 2900 - 2120 = 780$$

Nazorat guruhidagi 5 bosh hayvonning 80 foizi (4 bosh) tajriba guruhidagi sigirlarning 20% (1 bosh) ginekologik kasalliklar bilan kasallanganligi aniqlandi.

Kasallanish koeffisienti quyidagicha: $K_k = 4:5 = 0,70$ yoki $4 \times 100:5 = 80\%$

Kasallikdan keladigan qariqiy zararni quyidagicha aniqladik:

Tajriba guruhidagi hayvonlarning 20 foizi va nazorat guruhidagi sigirlarning 80 foizi ginekologik kasalliklar bilan kasallangan:

$$80 - 20 = 60\%, 3 \text{ bosh sigir}$$

$$X_z = 3 \times 780 = 2340 \text{ so'm}$$

Tajribalarni o'tkazish uchun veterinariya xarajatlari (V_x) quyidagicha bo'ldi:
 $=$ bir boshga bir kunda tuzli-sodali eritma (200 so'm); oksitosinning 1,5%-li eritmasidan 4 ml (400 so'm); metrit antibiotigidan 100 ml kuniga bir marta (1200 so'm); Ditrin antibiotigidan 12 ml (70 so'm) ya'ni jami $= 1870 \text{ so'm} \times 30 = 56100 \text{ so'm}$.

Ya'ni bir bosh sigirga 30 kun davomida 56100 so'm veterinariya harajatlari (V_x) sarflandi.

Veterinariya vrachi tomonidan bajarilgan xizmatlar 60 kun davomida bir bosh sigir hisobiga 500 so'mni tashkil etadi. Demak, umumiy veterinariya harajatlari $V_x = 56100 + 500 = 56600 \text{ so'm}$ ni tashkil etadi.

Olingan foyda sut mahsuldorligi hisobiga: $14,5 - 10,6 = 3,9$ litr bir kunda $\times 60$ kun $= 234 \text{ litr} \times 200 \text{ so'm} = 46800 \text{ so'm}$ bir bosh sigirdan foyda olingan.

Sigirlarning endemik osteodistrofiya kasalligini oldini olishning iqtisodiy samaradorligini (I_s) quyidagicha aniqladik:

$$I_s = Z_{oo} - V_x \text{ bunda,}$$

Z_{oo} - veterinariya tadbirlari o'tkazish natijasida oldi olingan zarar (so'm).

V_x - veterinariya tadbirlari uchun qilingan harajat (so'm)

$$I_s = 56600 - 7742 = 48858 \text{ so'm}$$

Veterinariya tadbirlari uchun sarflangan 1 so'm harajat hisobiga iqtisodiy samaradorligini (Ss) quyidagicha aniqladik:

$$Ss = \frac{Is}{Vx} ; \text{bunda}$$

Is - iqtisodiy samaradorlik (so'm)
Vx - veterinariya harajatlari (Vx)

$$Ss = \frac{48858}{7742} = 6,31 \text{ so'm}$$

Tajribalarni o'tkazish davomida guruhli profilaktik davolash tadbirlari xo'jalikdagi 12 bosh sigirlarda o'tkazildi. Demak, xo'jalik bo'yicha iqtisodiy samara yiqindisi 48858 so'm x 12 bosh = 586296 so'mni tashkil etadi.

4. VETERINARIYA ISHINI TASHKIL ETISH VA UNING IQTISODI

Respublikamizda mustaqillikka erishish bilan barcha sohalardagi kabi veterinariya ishini tashkil etish va bu tadbirlarning iqtisodiy samaradorligini oshirishga katta e'tibor berilmoqda 1993 yilda "Veterinariya to'g'risidagi qonun"ning qabul qilinishi yaqqol isbotidir, bu qonun 5 ta bo'lim, 23 ta moddadan iborat.

Samarqand viloyati Pastdarg'om tumanida veterinariya tadbirlari rejali ravishda olib boriladi. Tuman veterinariya bo'limida bo'lim boshliqi, uning muovini, vrach epizootolog, vrach terapevt, apteka mudiri, hisobchi va veterinariya uchastkalarida uchastka boshliqlari, vet texniklar faoliyat ko'rsatmoqdalar. Tumanda veterinariya laboratoriyasi mavjud bo'lib, uning serrologik, bakteriologik, parazitologik, ximiotoksikologiya, virusologiya bo'limlari mavjud. Tumanda veterinariya inspektori vazifasini tuman veterinariya bo'lim boshlig'i bajaradi.

Bulardan tashqari bozorlarda qishloq xo'jalik maxsulotlarini Vetsanekspertiza qilish bo'limlari mavjud bo'lib, tuman veterinariya xizmati (bo'yicha) davlat byudjeti tomonidan, hamda mahalliy byudjetlar hisobiga mablag'lar bilan ta'minlanadi.

Veterinariya tashkilotlari hayvonlar va fermalarda quyidagi jurnallar yuritiladi:

1. Kasal hayvonnni qayd qilish jurnali shakl № 1-vet
 2. (Tuman) epizootologiyaga qarshi tadbirlarni qayd qilish jarnali (shakl № 2-vet)
 3. Tuman epizootik holatini qayd etish jurnali (shakl № 3 vet).
- Pastdarg'om tuman vet san ekspertiza laboratoriyada esa:
1. Go'sht, baliq, tuxum VSE shakl № 23-vet
 2. Sut va sut mahsulotlari VSE shakl № 24-vet
 3. O'simlik ozuqa maxsulotlari VSE № 25-vet
 4. Asal VSE shakl № 26-vet.
5. Veterinariya laboratoriyasida bakteriologik tekshirishlar jurnali. (Shakl № 12-vet).
 6. Virusologik tekshirishlar jurnali shakl № 13-vet
 7. Qonni serologik tekshirish jurnali shakl № 14 -vet
 8. Teri va junni kuydirgi kasalligiga tekshirish jurnali (shakl №7-vet).
 9. Hayvonlarni parazitlar kasalliklarga tekshirish jurnali shakl №18-vet va boshqalar yuritiladi.

Tuman veterinariya bo'limi oyiga 1 marta viloyat veterinariya boshqarmasiga quyidagi hisobotlarni topshiradi:

1 shakl. № 1-vet «hayvonlarni yuqumli kasalliklari to'qrisida hisobot» (oylik, chorakda)

2 shakl. № 2-vet. «hayvonlarni yuqumsiz kasalliklari to'g'risida» hisobot (har yarim yilda bir marta)

3 shakl. №3-vet. «Baliq kasalliklari tug'risida xisobot» (yiliga bir marta)

4-shakl. №4-vet. «Veterinariya laboratoriyalari ishi tug'risidagi xisobot (yiliga bir marta)

5-shakl №5-vet. So'yish punktlari va sanitariya ekspertiza laboratoriyalarining ishi to'g'risida g'isobot (yarim yilda bir marta)

Veterinariya tadbirlari quyidagi 4-ta guruhga bo'linadi:

1.Tashkiliy xo'jalik tadbirlari; 2.Profilaktik tadbirlar; 3.Veterinariya-sanitariya tadbirlari; 4.Davolash tadbirlari

Umumiy profilaktik tadbirlarni tashkillashtirish

Ushbu tadbirlarni xo'jalik veterinariya mutaxassislari amalga oshiradilar. Davlat veterinariya mutaxassislari esa tadbirlarning o'tkazitishini nazorat qiladi va ko'maklashadi. Umumiy profilaktik tadbirlar xo'jalik va zootexnikaviy tadbirlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Chunki bu tadbirlarni amalga oshirish natijasida mol saqlanadigan fermalarning tozaligini, sifatli va sog'lom chorva mahsulotlari, mollarning zaharlanishi, yuqumli va yuqumsiz kasalliklar bilan zararlanishni oldini olishini ishlab chiqarish ta'minlanadi.

Umumiy profilaktik tadbirlarga molxonalarni mexanik tozalash, molxona atrofini go'ng va har xil chiqindilardan tozalash kiradi.

Veterinariya statistikasining ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, kasallangan hayvonlarning umumiy sonini 80%-dan ko'prog'i yuqumsiz kasalliklarga to'g'ri kelib, asosan hayvonlarni oziqlantirishning buzilishi va ularni qoniqarsiz saqlash natijasida kelib chiqadi va chorvachilik tarmog'iga katta iqtisodiy zarar keltiradi.

Ma'lumki, tashkiliy xo'jalik va davolash, oldini olish choralari, fermalarda veterinariya-sanitariya madaniyatini kuchaytirish, umumiy oldini olish vositalaridan foydalanish, kasal hayvonlarni davolash usullari va ilg'orlarning tajribalarini joriy qilish evaziga, chorva mollarining yuqumsiz kasalliklar bilan kasallanishi va o'lishining kamayishi ta'minlanadi.

Qishloq xo'jalik hayvonlarining yuqumsiz kasalliklari bilan kasallanishini kamaytirish - bu chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishning o'sishi va uning rentabelligining ortishiga imkon yaratish demakdir.

Yuqumsiz kasalliklarning oldini olishda xo'jaliklarning veterinariya mutaxassislari katta rol o'ynaydi. Qaysiki, xo'jalik rahbarlarining yordami bilan doimo chorvachilik fermalarida tegishli veterinariya-sanitariya sharoitlarini tashkillashtirish, shuningdek Veterinariya qonunchiligi shartlarini bajarilishini nazorat qilishi zarur.

Bu vazifalarning bajarilishi ko'p hollarda xo'jalikda yuqumsiz kasalliklarning oldini olish tadbirlarini to'g'ri rejallashtirish va o'tkazishga, shuningdek, veterinariya-davolash ishlarining samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

Kasalliklarning oldini olish tadbirlarini xo'jalik bo'yicha veterinariya punktlari, uchastkalari, xizmat ko'rsatadigan hudud buyicha esa - tumanning bosh veterinariya vrachi rejalashtiradi.

Rejada quyidagi asosiy tadbirlar ko'zda tutiladi:

- hayvonlarni klinik ko'zdan kechirish;
- modda almashinuvining buzilishini aniqlash uchun hayvonlarni tanlab qonini tekshirish, siydikni-oqsil va aseton saqlashga, sutni-bakterial va mexanik ifloslanishga;
- zotli erkak hayvonlarni (buqa, ayg'ir, qo'chqor va hokazo) keng qamrovli tekshirish;
- sigir va g'unajinlarni ginekologik tekshirish;
- oziqalarning sifatini (protein, karotin, kalsiy, fosfor, kislota va boshqa moddalarning saqlanishiga) va suvni tekshirish;
- chorva mollarini yozgi yaylovda saqlashdagi veterinariya tadbirlari;
- oldini olish maqsadida antibiotiklardan, ABK (asidofilbulonli kultura) PABK, vitaminlar, biogenli stimulyatorlarni qo'llash;
- hayvon va parrandalarni qishda saqlaydigan binolarini tekshirish;
- tug'ruq binolarining (profilaktoriyalar) va go'ngxonalarning holatini nazorat qilish;
- hayvonlarni dispanserizatsiyalash;
- hayvonlarni axtalash;
- qishloq xo'jaligi hayvonlarining kasalliklarini oldini olish masalalari bo'yicha ferma ishchilari bilan seminar va suhbatlar o'tkazish;
- hayvonlarning bosh sonini saqlashda ilg'orlarning tajribasini o'rganish uchun eng yaxshi xo'jaliklarga borishni tashkillashtirish.

O'tkaziladigan u yoki bu tadbirlarning vaqtini hisobga olgan holda yuqumsiz kasalliklarning oldini olish uchun yillik va choraklik rejalar tuziladi, qaysiki rejada boshida bo'lgan hayvonlarning sonini e'tiborga olmasdan, balki yil bo'yicha podada bo'lgan hayvonlarning bosh soni kuzda tutiladi.

Buning uchun yil boshida bo'lgan hayvonlar bosh soni yil davomida yosh mollarning tug'ilishi, hayvonlarning kirimi va chiqimi e'tiborga olinadi.

Xo'jalikning veterinariya vrachi (feldsheri), agronom va zootexniklar bilan birgalikda mustahkam oziqa bazasini yaratishda faol ishtirok etishi kerak. Jumladan, ular hayvonlarni to'la qimmatli oziqlantirish uchun qaysi turdagi o'simliklarni ekishni belgilashlari lozim. Oziqalarni saqlash va foydalanishni kuzatib turishi, sifasiz oziqalar bilan oziqlantirishga yo'l qo'ymasligi kerak. Har xil tur va yoshdagi hayvonlar uchun ratsion tuzishda ishtirok etadi. Mollarni o'z vaqtida sug'orish va suv havzalarining sanitariya holatini muntazam ravishda nazorat qilib turadi. Asosiy e'tiborni yaylovlardan unumli foydalanishga, ayrim guruhdagi hayvonlarni ko'k oziqalar bilan qo'shimcha oziqlantirishga qaratadi, qaysiki ayrim kasalliklarning oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Veterinariya mutaxassisi zootexnik bilan birgalikda mahsulotlarning sanitariya sifatini, binolarning holatini va hayvonlarni tozalashni, kun tartibidagi ishlab chiqarish jarayonlarini (oziqlantirish, sog'ish, yaratish (masion), go'ngni tozalash va boshqalar) va ularning ketma-ketligini o'z vaqtida bajarilishini kuzatib turishi kerak. Yuqumsiz kasalliklarning oldini olishda hayvonlarni saqlash muhim ahamiyatga egadir. Xo'jalikning veterinariya mutaxassisi chorvachilik binolarini ko'rish masalalarini muhokama qilishda ishtirok qiladi, qurilish uchun joy tanlash, namunali loyihada ko'rsatilgan zoogigienik me'yorlarning bajarilishini kuzatib turadi. Hayvonlarni bog'lab boqishda ortiqcha zich bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, agar hayvonlar bog'lab boqilmaydigan bo'lsa, ularni oziqlantirish va sug'orishni to'g'ri tashkillashtirish kerak. Bundan tashqari, oziqa sexlarining va oziqalarni saqlaydigan xonaning reliefi bo'yicha chorvachilik binolaridan yuqorida joylashishini ham kuzatib turishi kerak.

Chorvachilikning ixtisoslashtirilishi va shuning asosida hayvonlarni saqlash va oziqlantirish texnologiyasiga, ishlab-chiqarish jarayonlariga mexanizasiyaning kiritilganligi tufayli veterinariya mutaxassislari chorvachilikni mexanizasiyalash va elektrifikasiyalash, ximizasiyalash va iqtisodlash masalalarini yaxshi bilishlari kerak. Masalan, fermalarda, sog'ish apparatlaridan foydalanilsa, sigirlarni

sog'ishda ulardan to'g'ri foydalanishga qarab turish mastitning oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Shuning uchun veterinariya mutaxassisi bunga qiziqishi va ishni bilishi kerak.

Veterinariya dispanserizatsiyasi - bu umumprofilaktik va davolash tadbirlari majmui bo'lib, ular sog'lom mollarni malakali vrach nazoratidan o'tkazish, kasallangan mollarni o'z vaqtida ajratish va davolash, shuningdek, sanitariya-profilaktika tadbirlarni o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Dispanserizatsiya veterinariyada profilaktikani tashkil etishning samarali shaklidir, chunki u quyidagilarni nazarda tutadi:

1. Zaif va kasallangan mollarni o'z vaqtida aniqlash, bundan maqsad kasalliklarni boshlang'ich bosqichida barvaqt diagnostika qilishdir;
2. Ajratilgan mollarning ahvolini muntazam suratda kuzatib borish;
3. Davolash va profilaktika tadbirlarini o'z vaqtida qo'llash;
4. Kasalliklarni vujudga keltirishi mumkin bo'lgan hamma narsaga barham berish maqsadida mollarni asrash, boqish va ulardan foydalanish shart-sharoitlarini o'rganish.

Dispanserizatsiya vaqtida qon, sut, siydik namunalari laboratoriyada tekshirishdan o'tkaziladi, yurak-tomir, limfa, nerv va boshqa tizimlarning, shuningdek, modda almashinuvining holati o'rganiladi.

“Jura” fermer xo'jaligida idoraviy veterinariya xizmati joriy etilgan bo'lib, tuman veterinariya bo'limining tarkibiy qismi xisoblanadi. Xo'jalikda veterinariya xizmati veterinariya vrachi va veterinariya feldsheri tomonidan amalga oshirilib, xo'jalik ishlarida faoliyat ko'rsatadi.

Xo'jalikda 1ta veterinariya vrachi faoliyat ko'rsatadi. Bular quyidagilarni amalga oshiradilar:

- Xo'jalik ma'muriyati va boshqa mutaxassislari bilan xamkorlikda chorva mollarining tuyog'ini ko'paytirish, mahsulot va xom-ashyo ishlab chiqarish miqdorini oshirish.

- Xo'jalikda mavjud xayvonlarning doimiy ko'rikdan o'tkazish, rejalashtirilgan profilaktik va veterinariya sanitariya tadbirlarini amalga oshirish, kasal mallarni aniqlab ajratish va davolash.

- Xo'jalikda O'zbekiston Respublikasi "Veterinariya to'g'risida"gi qonunga amal qilish.

- Aholini zooantroponozlardan muhofaza qilish ishlari o'z vaqtida bajarilib turiladi.

Chorvachilik ob'ektlari devor bilan o'ralgan, kirish joylarida Veterinariya sanitariya o'tkazish punktlari, dezobar'er va dezomatlar o'rnatilgan. Shuning uchun keyingi 4-5 yilda xo'jalikda yuqumli kasallik qayd etilmagan.

Tumanda pullik veterinariya hisob-kitoblari ishi o'z vaqtida olib boriladi. Xususiy veterinariya xizmatini tashkil etish shakllari va tartibi quyidagicha bo'ladi:

Shakllari

- Zoovet punktlar
- Kichik korxonalar
- Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar
- Firmalar
- Veterinariya dorixonalari

II. Tartibi:

- Tuman yoki shahar hokimi nomiga ariza;
- Tashabbuskor guruhning majlisi bayonidan ko'chirma;
- Guruh a'zolarining ro'yxati;
- Bo'lajak muassasaning nizomi;
- Tuman (shahar) hokimining qarori va ro'yxatga olish;
- Muhr va shtamp yasatish;
- Bankda hisob raqam ochish;
- O'zRDVBB ning "LISENZIYA" sini olish;
- Shartnomalar tuzish va faoliyat ko'rsatish.

Lisenziya olish uchun lisenziya talabgori lisenziyalovchi organga quyidagi hujjatlarni taqdim etadi:

1. Lisenziya berish to'g'risidagi ariza, unda quyidagilar ko'rsatiladi:

Yuridik shaxs uchun yuridik shaxsning nomi va tashkiliy-huquqiy shakli, uning joylashgan joyi (pochta manzili), bank muassasasining nomi va bank muassasasidagi hisob raqami;

Jismoniy shaxs uchun familiyasi, ismi, otasining ismi, fuqaroning shaxsini tasdiqlovchi hujjat ma'lumotlari;

Yuridik yoki jismoniy shaxs amalga oshirishi mo'ljallanayotgan veterinariya faoliyati ishlari turlari hamda ko'rsatib o'tilgan faoliyat turi amalga oshiriladigan muddat.

2. Yuridik shaxsni davlat ro'yxatidan o'tkazganligi to'g'risidagi guvohnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi yuridik shaxslar uchun; yakka tartibdagi tadbirkorning davlat ro'yxatidan o'tkazganligi to'g'risidagi guvohnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi jismoniy shaxslar uchun.

3. Xududiy davlat veterinariya organining mavjud binolar va asbob-uskunalarining veterinariya talablariga muvofiqligi hamda lisenziyalanadigan veterinariya faoliyati turini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarini mavjudligi to'g'risidagi xulosa.

4. Xududiy sanitariya epidemiologiya nazorati organining veterinariya faoliyatini amalga oshirish uchun mo'ljallangan binolarning sanitariya normalari va qoidalariga muvofiqligi to'g'risidagi xulosasi.

5. Lisenziya talabgorida veterinariya faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar va apparaturalar ro'yxati.

6. Veterinariya muassasasi rahbarining mehnat daftarchasi va oliy ma'lumot to'g'risidagi diplomining notarial tasdiqlangan nusxalari, shuningdek uning tayinlanganligi to'g'risidagi buyruqning nusxasi yuridik shaxslar uchun.

7. Yuridik shaxs xodim veterinariya mutaxassislari, shuningdek yakka tartibdagi tadbirkorinng (diplom, malaka oshirish, ixtisoslashuvdan o'tish to'g'risidagi hujjatlar, mehnat daftarchasining notarial tasdiqlangan nusxalari) malakasining tasdiqlangan hujjatlar.

8. Lisenziya berish to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish uchun (eng kam oylik ish haqqining 4 baravari miqdorida) yig'imni tasdiqlovchi hujjat.

9. Lisenziya berganligi uchun eng kam oylik ish haqqining o'n baravari miqdorida davlat boji undiriladi. Davlat boji mahalliy byudjetga o'tkaziladi.

5. HAYOT FAOLIYAT HAVFSIZLIGI

Barcha mutaxassislar havfsiz ishlash uchun mashina va mexanizmlarni tuzilishi, ishlash prinsiplarini yaxshi o'rgangan bo'lish kerak. Qishloq xo'jaligida jarohatlarning 35%ga yaqini transportda ish bajarganda sodir bo'ladi. Elektr toki bilan jarohatlanish jami jarohatlarning 0,5-1% ini tashkil qiladi. Xo'jalikda ishlaydigan har bir xodim bajaradigan vazifasidan qat'iy nazar mehnat muhofazasi qoidalariga rioya qilish shart. Xo'jalik rahbari tomonidan ishchilarga instruktaj beriladi, Chunki xo'jalikdagi ishchi xodimlar texnika, elektr toki va xayvonlar bilan ishlaydilar.

Hayot faoliyat havfsizligi ish joylarida inson salomatligi va ish qobiliyatini ta'minlovchi barcha shart sharoitlarni yaratib berishdan iborat. Bu sharoitlar mehnat qonunlari kodeksi tomonidan kafolatlanadi.

Hayot faoliyat havfsizligining vazifalaridan biri ishlab chiqarishdagi mehnat qiluvchilarni, mehnat havfsizligini ta'minlashdan iborat. Xozirgi kunda jamiyatimizda fan texnika rivoji zamonaviy yutuqlari natijasida qishloq xo'jaligida ishlatiladigan zamonaviy texnikalar paydo bo'la boshladi. Bu texnikalarni boshqarishda havfsizlik koidalariga qat'iy rioya qilish lozim.

“Jura” fermer xo'jaligida yong'inga qarshi barcha otar va ovulxonalari, oziqa bazasi tarafida basseynda suv va qum saqlanadi. Xo'jalikda yong'inga qarshi havfsizlik choralari bor mineral ug'itlar, zaharli ximikatlar, veterinariya preparatlari alohida joylarda qulflanib saqlanadi.

Qoramolchilik fermasi devor bilan o'ralgan bo'lib, fermaga kirishda shilagbaumlari, dezobar'er to'siqlar o'rnatilgan, molboqar va boshqa xizmatchilar maxsus kiyim-kechaklar (xalat, rezina etik) va issiq kiyimlar bilan to'liq ta'minlangan. Xo'jalikda barcha ishlatiladigan elektr jihozlari himoya shittlari bilan

o'ralgan bo'lib, insonlar xayoti uchun havfsiz. Veterinariya xodimlari ham xayvonlar bilan ishlaganda, texnika havfsizligi qoidalariga rioya qilib, maxsus fiksasiya qilish asboblariidan foydalanilgan holda veterinariya tadbirlarini o'tkazadi.

6. FUQAROLAR MUDOFASI

O'zbekiston Respublikasi mehnatni muhofaza qilish va sog'likni saqlash tashkiliy idoralari tomonidan belgilangan tartibga muvofiq mehnat shartnomalarini imzolashda vaqti-vaqti bilan tibbiy ko'rikdan o'tish tashkil etiladi, bundan tashqari ish tarkibida bir qancha himoya vositalari, kiyim-kechaklaridan foydalaniladi.

Zaharli preparatlar bilan ishlaganda himoya ko'zoynagi, resprator, qo'lga rezina qo'lqoplar kiyiladi. Shu qatorda zaharli preparatlar bilan ishlagandan so'ng, shu qolgan preparatlarni chuqurga ko'mib, zararsizlantirib, ish joylari tozalab qo'yiladi.

Ishlab chiqarish sharoitlarida mutaxassislar va molboqarlar nurlanish kasalligi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. Radioaktiv izotop ta'siri natijasida paydo bo'ladigan kasallikga nurlanish kasalligi deb aytiladi.

Nurlanish kasalligi - tashqi va ichki nurlanishning maydoniga qarab, umumiy va mahalliy bo'ladi. Kechishiga qarab - o'tkir va surunkali kechadi. A) 1000 rentgen miqdorida nurlanish natijasida kasallik bir necha soatdan 2 sutkagacha davom etadi. Klinik belgilarini aniqlash, tekshirish imkoniyati bo'lmasligi ham mumkin. Chunki ba'zida hayvonlar nurlanish vaqtida halok bo'ladi.

Nurlanish kasalligida asosiy belgilar qo'zg'alish holati, tana haroratining ko'tarilishi, ensefalit va ensefalomielit kasalligiga o'xshash belgilar paydo bo'lishi, keyinchalik, umumiy holsizlanish, falaj, yarim falaj yuz beradi. Nafas va yurak o'rishi soni keskin tezlashadi.

Nurlanish kasalligida davolashning samarali usuli ishlab chiqarilmagan. Shuning uchun davolash siptomatik usulda o'tkaziladi. Davolashdan oldin hayvonning nurlanish darajasi aniqlanadi, 3- va 4- daraja va undan yuqori nurlanishda davolanmaydi va uch kun o'tmasdan majburiy so'yiladi. 1-2 darajali nurlanishlar davolanadi.

Ichki nurlanish natijasida kasallik rivojlanishi hisobga olinadi. Vaqt ko'p o'tmagan bo'lsa (90 minut atrofida) oshqozon yuviladi (ot va qoramollarda), it va cho'chqalarda qusish reflekti chaqiriladi. Tashqi nurlanishda veterinariya abrobo'tkasi - zararsizlantirish va yaralar davolanadi.

Radiaktiv izotoplarni ta'sirini pasaytirish uchun surgi dorilar qo'llaniladi. Qoramollarga kalsiy, kaliy tuzlari, alkaloidlar, cho'chqalarda karamel qo'llaniladi.

Radiaktiv izotoplarni antogonistlari qo'llaniladi: radiaktiv yoda-oddiy yod, kayod. Stronsiyga qarshi kalsiy, seziyga qarshi kaliy, natriy ionlari qo'llaniladi. Maxsus moddalar - protektorlar, qarama-qarshi ta'sir etuvchi vositalar o'llaniladi.

Asosan simptomatik terapiya usullari bilan davolash o'tkaziladi. Nurlanish kasalligining oqibatlari - mahalliy tashqi va ichki nurlanish natijasida, uzoq vaqtdan keyin kuzataladi.

Nurlanish kasalligining asoratlari nurlanishning davomiyligi, nurlanish turi, hayvon yoshi va organizmning himoyalanish xususiyatining holatiga bog'liq.

Xo'jalikda barcha ishlatiladigan elektr jihozlari himoya shitlari bilan o'ralgan bo'lib, insonlar xayoti uchun havfsiz. Veterinariya xodimlari ham xayvonlar bilan ishlaganda, texnika havfsizligi qoidalariga rioya qilib, maxsus fiksasiya qilish asboblaridan foydalanilgan holda veterinariya tadbirlarini o'tkazadi.

Zaharli preparatlar bilan ishlaganda himoya ko'zoynagi, resprator, qo'lga rezina qo'lqoplar kiyiladi. Shu qatorda zaharli preparatlar bilan ishlagandan so'ng, shu qolgan preparatlarni chuqurga ko'mib, zararsizlantirib, tozalab qo'yiladi.

7. XULOSALAR

1. Chetdan keltirilgan sigirlarda ginekologik kasalliklarning kelib chiqishida sigirlar organizmining to'yimli moddalar, vitamin va mineral moddalarga nisbatan ehtiyojlarini to'liq qondirilmasligi, ularni antisanitariya sharoitlarida saqlash oqibatida organizm tabiiy rezistentligining pasayishi, tug'ishdan keyin jinsiy a'zolariga turli patogen mikrofloralarning tushishi asosiy omillar hisoblanadi.

2. Sigirlarda ginekologik kasalliklar (kataral-yiringli endometritlar) tana haroratini o'rtacha 0,5-1⁰C, yurak urishi sonini bir daqiqada 10-15 martagacha ortishi, umumiy holsizlanish, ishtahaning pasayishi, oshqozon oldi bo'limlari gipotoniyasi, shilliq pardalarning oqarishi (anemiya), qindan kataral-yiringli ekssudat oqishi qondagi eritrositlar soni, gemoglobin miqdorlarini kamayishi, leykositlar sonini ortishi, leykoformulada limfositlar, eozinofillar foizining ortishi va tayoqchayadroli, segmentyadroli neytrofillar va yosh neytrofillar foizining kamayishi hisobiga yadroni chapga siljishi bilan kechadi.

4. Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashda qin va bachadon buyinchasi tuzli-sodali eritma (10 g osh tuzi, 20 g natriy gidrokarbonat, 1 litrgacha qaynatilgan suv) bilan kuniga bir marta, jami 3 marta yuvish; "Oksitosin" ni 1,5%-li eritmasidan 4 ml (30-40 XB dozada) teri ostiga yuborish; "Metrit" antibiotigidan 00 ml kuniga bir marta vena qon tomiriga yuborish; "Ditrim" antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta bir marta muskul orasiga yuborish sigirlarni ginekologik kasalliklardan to'liq sog'ayishi va urug'lanish ko'rsatkichi yuqori bo'lishini ta'minlaydi.

8. AMALIY TAVSIYALAR

1. Sigirlarda ginekologik kasalliklarni davolashda qin va bachadon buyinchasi tuzli-sodali eritma (10 g osh tuzi, 20 g natriy gidrokarbonat, 1 litrgacha qaynatilgan suv) bilan kuniga bir marta, jami 3 marta yuvish, oksitosinning 1,5%-li eritmasidan 4 ml (30-40 XB dozada) teri ostiga yuborish, metrit antibiotigidan 200 ml kuniga bir marta vena qon tomiriga yuborish, Ditrim antibiotigidan 12 ml kuniga bir marta bir marta muskul orasiga yuborib turish tavsiya etiladi.

9. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbayi // Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T.2 – T., 1996 – 162 b.
2. I.A.Karimov “Qishloqda islohatlarni chuqurlashtirish – ustuvor vazifa” // Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T.5. – T., 1997 – 323–324 b.
3. I.A.Karimov. Qishloq istiqboli – yurt istiqboli // Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. – T., 1996.
4. I.A.Karimov. Qishloq xo’jaligi taraqqiyoti tukin hayot manbai. Toshkent 1997 yil.
5. I.A.Karimov. Qishloq xo’jaligida iqtisodiy isloqatlarni chuqurlashtirish dasturi. 1998-2000 y.
6. I.A.Karimov. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. Toshkent, 2000 y.
7. I.A.Karimov. Shaxsiy yordamchi dehqon va fermer xo’jaliklarida chorva mollarini ko’paytirishni rag’batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo’shimcha chora tadbirlar to’g’risidagi PQ - 842 qarori, 2009 yil, 21 aprel - Xalq so’zi gazetasi.
8. I.A.Karimov. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O’zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo’llari va choralari. Toshkent, 2010.
9. Abduraxmonov T., R.B.Davlatov Veterinariya ishini tashkil etish va uning iqtisodi. Samarqand 2004.
10. Ata-Kurbanov Sh.B., B.M.Eshburiev, Veterinariya akusherligi fanidan amaliy-laborator mashg’ulotlar. “N.Doba” XT. Samarqand, 2010.
11. Ata-Kurbanov Sh.B., B.M.Eshburiev, Sigirlar va urug’lantirish yoshidagi tanalarni sun’iy urug’lantirish bo’yicha tavsiyalar. Zooveterinariya jurnali. 2010, №5.B.23-25.
12. Kondraxon I.P., Levchenko V.I. Diagnostika i terapiya vnutrennix bolezney jivotnix. M.: Izd.OOO “Akvarium-Print”, 2005.S.-652-664.

13. Sokolova O.V. Osenka bioresursnogo potentsiala visokoproduktivnix korov pri raznix texnologiyax sodержaniya. Avtoref.diss... kand. biol. nauk. – 2007. S 19-20.
14. Koba I.S. Usovershenstvovanie kompleksnoy farmakoterapii pri ostrom poslerodovom endometrite bakterialno-mikoznoy etiologii. Avtoreff. Diss...dakt.vet. nauk. 2010. S-28-33.
15. Koba I.S. Profilaktika i terapiya endometritov u korov / I.S. Koba, A.N. Turchenko //Inform listok 2003.
16. Chomaev A.M., Chernisheva M.N., Goldina A.A. Molochnaya produktivnost i sroki osemeneniya korov. J.Zootexniya, №6, 2003, s.30.
17. Pankov B.G. Profilaktika, farmakoprofilaktika, rannyya diagnostika i lechenie klinicheskix i skritix endometritov u korov: Dis. ... d-ra vet. nauk: 16.00.07, 16.00.02 Moskva, 2003.
18. Teterev I. I., Badin V. A. Preparat Biogel-10 dlya lecheniya korov, bolnix mastitami i endometritami // Reshenie VNIIGPE o vidache patenta na izobretenie 28.3.97. - M., 1997.
19. Limarenko A.A. Usovershenstvovanie etiotropnoy terapii pri poslerodovom endometrite u korov. Stavropol, 1999.
20. Subbotin V.M., S.G.Subbotina, I.D.Aleksandrov. Sovremennie lekarstvennie sredstva v veterinarии. feniks Rostov-na-donu 2000.
21. Pod red. V.S.Shipilova Veterinarnoe akusherstvo i ginekologiya. Agropromizdat. Moskva 1986.
22. Norboev Q.N., B.Bakirov, B.Eshbo'riev Hayvonlarning ichki yuqumsiz kasalliklaridan praktikum. Samarqand 2007.
23. Norboev Q.N. va b. Hayvonlarning ichki yuqumsiz kasalliklari. Darslik, Toshkent, 2007.
24. Eshbo'riev B.M. Hayvonlarning endemik mikroelementozlari. Monografiya. "N.Doba" XT. Samarqand, 2010 [www. Ziyonet](http://www.Ziyonet).

25. Pankov B.G. Profilaktika, farmakoprofilaktika, rannaya diagnostika i lechenie klinicheskix i skritix endometritov u korov: Dis. ... d-ra vet. nauk : 16.00.07, 16.00.02 Moskva, 2003 317 s. RGB OD, 71:04-16/19
26. SION-Isroil kompaniyasi menejeri Dani Glad tomonidan taqdim etilgan prezentasiya materiallari. Payariq tumani q/x kasb hunar kolleji. 03.2011.
27. Shipilov V.S., Zvereva G.V., Rodin I.I., Nikitin V.YA. Praktikum po akusherstvu, ginekologii i iskusstvennomu osemeneniyu selskoxozyaystvennix jivotnix. M.: VO «Agropromizdat», 1998.
28. Zavertyaev B.P. Biotexnologiya v vosproizvodstve i seleksiya krupnogo rogatogo skota. L. Agropromizdat. Leningradskoe otdelenie. 1989.
29. Uchebnik pod redaksiy V.Y. Nikitina i professora M.G. Miroljubova. Veterinarnoe akusherstvo, ginekologiya i biotexnika razmnnojeniya. Moskva “Kolos” 1999.
30. Varganov A.I., CHuprakov V.G., Sozinov V.A. Lekarstvennie sredstva v veterinarnoy akushersko-ginekologicheskoy praktike. Kirov, 2003.
31. Pankov Boris Grigorevich. Profilaktika, farmakoprofilaktika, rannaya diagnostika i lechenie klinicheskix i skritix endometritov u korov: Dis. ... d-ra vet. nauk : 16.00.07, 16.00.02 Moskva, 2003.
32. Zooveterinariya e-mail.ru
33. <http://veterinar.selhozizdat.ru/avet/>
34. <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/Veterinar/2010/1506/Koba I.S.>
35. <http://bd.patent.su/2372000-2372999/pat/servlet/servlet5ae1.html>
36. (<http://webmvc.com/bolezni/livestock/tocology/retentio.php>)
37. <http://skotovodstvo.blogspot.com/2010/01/1.html>

_____Xujamov Azamat